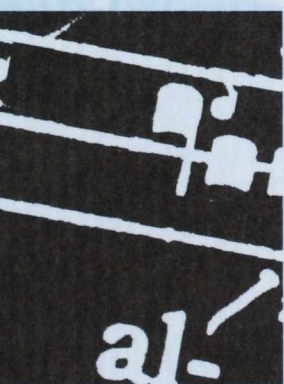

Tijdschrift voor gregoriaans

Het TIJDSCHRIFT VOOR

GREGORIAANS is een uitgave van de Stichting Amici Cantus Gregoriani.

Het verschijnt driemaandelijks en richt zich op allen, die zich verbonden weten met het gregoriaans.

Kopij voor het volgende nummer dient **21 juli 2010** op het redactie-adres binnen te zijn. Inlichtingen, ook voor advertenties, bij de administratie.

Redactie:

Katrijn Kuypers, Arnoud Heerings,
Gerrit van Osch, Albert Koopmans
e-mail redactie:
tijdschrift@acg.nu

Administratie:

J. Kwast
Rijsenburgselaan 7
3972 EG Driebergen-Rijsenburg

Bestuur van de Stichting A.C.G.:

A. Zielhorst, *voorzitter*
mw. E. Veldhuyzen van Zanten, *secretaris*
J. Kooij, *penningmeester*
B. Lamers
B. Dicker
T. Op de Coul

Adres secretaris:

Van Hogendorpstraat 15
3581 KB Utrecht

website:

<http://www.acg.nu/>

Vormgeving: Jacqueline Elemans, Egmond
aan den Hoef

Druk: drukkerij Van Stiphout, Helmond
ISSN: 1380-9776

Abonnementen:

Individueel abonnement:

per kalenderjaar

Voor Nederland:: € 30,-

Voor het buitenland € 32,-

Koorabonnement, minimale afname 3 exemplaren,
€ 20,- per exemplaar

Voor Nederlandse studenten : € 15,-

Voor buitenlandse studenten : € 17,-

Advertentietarief:

1/1 pagina: € 180

1/2 pagina: € 90

1/4 pagina: € 50

Postrekening 39586

Bankrekening 42.06.65.323

alle rekeningen t.n.v. penningmeester

Stichting Amici Cantus Gregoriani

te Culemborg

Voor abonnementen wende men zich
tot de administratie.

Het abonnementsjaar is gelijk aan het
kalenderjaar. Abonnementen kunnen op elk
moment ingaan en lopen automatisch door,
tenzij uiterlijk dertig dagen voor het einde van het
kalenderjaar schriftelijk wordt
opgezegd bij de administratie (zie hiervoor).

U gelieve adreswijzigingen drie weken
van te voren te melden eveneens bij
de administratie, met opgave van oud en
nieuw adres.

Alweer enig tijd zing ik in de Tridentijnse liturgie. Dit is voor mij een zeer leerzame ervaring en ik wil u uitleggen waarom.

1. Ik heb de Tridentijnse liturgie van binnenuit leren kennen en waarderen. Een liturgische traditie kun je niet in vanuit je studeerkamer bestuderen. Daar is de levende praktijk voor nodig. Ik zing nu ruim een jaar elke zondag een Tridentijnse Mis. Hierdoor heb ik oog kunnen krijgen voor de sterke en zwakke kanten van deze liturgie. Positief is de grote sacraliteit van de ritus. Vooral als de liturgie in z'n geheel gezongen wordt, gaat hiervan een ongekennde werking uit. Minder positief is – misschien - de rela-

tief geringe betrokkenheid van de gelovigen. Als dit ter sprake komt, haasten veel mensen zich te zeggen dat dit niet noodzakelijk is. Maar omdat vrijwel alle liturgische activiteit bij de priester ligt, blijft het gevaar, dat de gewone gelovigen in een passieve rol gedrukt worden, groot.

2. Door de omgang met de Tridentijnse liturgie heb ik [BELANGRIJK] tevens de Novus Ordo beter leren kennen en waarderen. De eigen elementen van een ritus lichten nu eenmaal beter op als ze worden afgezet tegen aan andere traditie. Zo werkt de andere traditie als een *spiegel* waardoor je oog krijgt voor zaken die eerst vanzelf spraken.

Ps. 97, 1

I
RBC
A

L-le- lú-ia.

V. Cantá- te Dó- mi-no cán- ti-cum

nó- vum : qui- a mi- ra- bí- li- a fe-

cit Dó- mi-nus.

Ook op het gebied van het gregoriaans was de kennismaking heel leerzaam. Een simpel en concreet voorbeeld ter verduidelijking is het volgende: als we het *Graduale Triplex* openslaan op pagina 276 zien we bij de zesde zondag door het jaar het alleluia *Cantate Domino*. Dit alleluia heeft geen neumen. Deze zondag heb ik inmiddels een paar maal gezongen. Nog nooit heb ik mij afgevraagd: wat doet dat alleluia zonder neumen op die plaats?

Totdat ik in de Tridentijnse liturgie de gezangen van zondag Quinquagesima moest zingen. Ik kwam dezelfde gezangen tegen als bij de zesde zondag door het jaar. Alleen op de plaats van het alleluia *Cantate Domino* stond de tractus *Jubilate Deo*. Waarom?

In de Tridentijnse liturgie behoort zondag Quinquagesima tot de voorvasten. Er is daarom geen gloria. Het alleluia wordt vervangen door de tractus. In de *Novus Ordo* zijn de voorbereidende zondagen van de Veertigdagentijd (w.o. zondag Quinquagesima) afgeschaft.

Deze zondagen hebben in de *Novus Ordo* een plaats gekregen in de *Tempus per annum*. Ze moesten echter wel aan hun nieuwe plaats in de liturgische kalender worden aangepast. Het zingen van een tractus is in de *Tempus per annum* 'NOT done', zodat op deze plek een nieuw alleluia gezocht moest worden. En dit werd het alleluia *Cantate Domino*. Zonder mijn ervaring in de Tridentijnse liturgie zou mij dit waarschijnlijk nooit zijn opgevallen.

En iets breder: zo kan het contact met niet-westerse liturgische tradities weer verhelderend werken voor het begrip van onze eigen Westerse liturgische traditie. Een eerste aanzet hiertoe werd gegeven in het derde Gregoriaanse Festival in Ravenstein. In deze aflevering komen we daar uitgebreid op terug.

Ook staan we stil bij het overlijden van Ike de Loos, lange tijd een gewaardeerd lid van onze redactie.

(AH)

De website van de *Amici Cantus Gregoriani* is vernieuwd.

Het nieuwe adres is:

<http://www.acg.nu/>

Berichten voor het tijdschrift dienen gestuurd te worden naar
tijdschrift@acg.nu

“Zou jij eens voor TvG iets willen opschrijven van wat het gregoriaans jou doet en wat, omgekeerd, jij met het gregoriaans doet?” - met die vraag overviel Gerrit van Osch mij op een zondagmorgen in Februari. Hij voegde eraan toe, dat het best interessant zou kunnen zijn dit verhaal te horen of te lezen van een protestantse dominee annex psycholoog.

Ook zei hij nog dat het in de kringen, waarin een dergelijk exemplaar van de menselijke soort gewoonlijk verkeert, allicht niet zo gebruikelijk (of zelfs niet “well done”) was Latijnse kerkliederen te zingen. Ik kon hem in zoverre geruststellen dat, althans in mijn ouderlijk huis, allerlei rooms gedoe niet helemaal taboe was. Uit mijn vroege jeugdijaren (begin jaren '40) draag ik vage herinneringen mee, waarin mijn moeder afstemde op de KRO om roomse koren te beluisteren, die andere versjes op andere melodieën zongen dan wat wij in de gereformeerde kerk en school en ook thuis aan tafel gewend waren. Nog zo wat: zo'n 40 jaar later ging ik zelf af en toe voor in protestantse kerkdiensten, waarin de Asser Schola Gregoriana een belangrijk aandeel had. Als sommigen dan een beetje mopperden, dat het allemaal zo rooms klonk, verklaarde ik plechtig, dat het meeste van het gregoriaanse repertoire stamt uit de tijd, waarin de westerse kerk nog ongedeeld was, vóór de reformatie dus; en dat wij de katholieken wel dankbaar moesten zijn, omdat tenminste dit deel van het gemeenschappelijk erfgoed door hen een beetje beter was bewaard dan door de nazaten van Calvijn. Terzijde merk ik hier alvast op, dat er m.i. ook wel wat te zeggen valt voor het klassiek gereformeerde idee (van lang vóór het 2^e Vaticaans concilie!): liever niet teveel koren

in de kerkdienst; het vólk moet zingen en dat niet in vreemde talen (Latijn, of ook Angelsaksisch b.v.) maar in de moerstaal (en dat dan weer liefst uit volle borst en met alle orgelregisters open; waarbij - ook dat moet erkend zijn- het geluidsvolume soms wel enige afbreuk deed aan de schoonheid der klanken).

Wat de liefde tussen het gregoriaans en mij betreft: die was, na de reeds genoemde vroege kennismaking en afgezien van af en toe een opflakking (“het klinkt toch wel erg mooi”), niet echt onstuimig. Tot ergens in de winter 1983/4. In die tijd leefde ik, wat mijn sociale status betreft, in een soort vacuüm. Enkele jaren eerder, in 1980, werd mij, op eigen verzoek, vervroegd emeritaat verleend. Ik heb mij toen bewust voor enige tijd van alles wat met theologie te maken had afgezonderd en ben, zo rond mijn vijftigste ijverig met het jongvolk psychologie gaan studeren aan de R.U.-Groningen (tot doctoraal in 1986). Ik vermeld dit hier maar even opdat u, lezer, enig idee heeft van wat voor mens u vóór u heeft en dat ik, hoewel dominee, niet met beide benen volop in de praktijk van het kerkelijk leven sta.

Welnu, in de winter 1983/4 dus, maakten Ans (mijn echtgenote), Jeroen (onze jongste zoon) en ik in de voormalige

abdijkerk in Assen een concert mee van een groep gregoriaanse zangers rond Wim Wakelkamp. Wim was muziekpedagoog geweest in Den Haag en had zich na zijn pensionering in Haule (Fr.) gevestigd. Daar bewoonde hij met zijn vrouw Maria een oude boerderij en op de deel daarvan was, behalve voor vele soorten muziekinstrumenten, ook ruimte om enige zanggroepen te ontvangen. Zo was hij daar dirigent en, alleen al door zijn gestalte en mimiek, bezielend leider van het Stellingwerfs Kamerkoor en van het Stellingwerfs Gregoriaans koor. Het laatste werd bemand (letterlijk! Vrouwen waren er niet bij, behalve Maria, die de zangers in de pauze in de huiskamer ontving rondom koffieketel en koektrommel), bemand dus door ongeveer 12 leden, de meesten uit de Stellingwerven en een paar uit Assen en omstreken. Het was dit koor dat wij leerden kennen op die zondagmiddag in de Abdijkerk. Wij werden zeer getroffen door de sobere ingetogenheid van wat we hoorden en de volgende avond reeds gingen onze jongste zoon Jeroen en ik (over spekgladde wegen!) naar Haule voor auditie. Verrukt was Wim over Jeroens stemgeluid, vermoedelijk ook wel een beetje vanwege diens leeftijd (17), want zó jong had hij er nog maar één in het koor, zijn eigen zoon Jan Willem. Mij nam hij daarbij graag op de koop toe, hoewel het bereik van mijn stem, vooral in de hoogte, ietwat te wensen overlaat. “Ach”, zei Wim, “die oude monniken konden ook niet overal bij en je lijkt me bescheiden genoeg om in noodgevallen een beetje te playbacken”. En zo is het gekomen.

Diezelfde week nog togen wij ten tweeden male naar Haule, nu warempel als echte leden van de club. Zelfs zóngen wij al mee, zij het dan héél bescheiden

en zéér voorzichtig, want nogal bezorgd dat we ‘uit de toon’ zouden vallen. Aan propaedeuse deed W. niet. Je werd of verworpen of aangenomen, maar dan ook aanstonds als volwaardig lid, al had je het gregoriaans notenschrift nog nooit eerder gezien of zong je zelfs de meest eenvoudige Kyrie’s en Gloria’s voor het eerst. Ook bij concerten deden we, hoe dan ook, mee. Er kon geen sprake van zijn dat we voorlopig nog maar bij het publiek zouden gaan zitten. Wim vertrouwde ons volkomen, dat is te zeggen: het was niet zozeer ons stemgeluid waar hij fiducie in had, maar hij was er blijkbaar wel gerust op dat wij het, waar nodig op gepaste wijze, zouden dempen.

Zo stonden en zongen we dan, reeds op onze tweede avond in Haule, parmantig schouder aan schouder met doorgewinterde gregorianen als Leo Meijers en Gerrit van Osch; als analfabeten tussen hooggeleerden in die zo bijzondere ambiance waar alles getuigde van de kunstzinnigheid en goede smaak der bewoners. En hoewel veelal onze aandacht geheel werd geabsorbeerd door het ijdele pogen de juiste tonen te treffen, was het ons soms als ademde alles een serene rust, waarin enkel nog die sobere, ingetogen gregoriaanse psalmen en hymnen klonken. En we dachten: dit is het toch, hoe moeilijk het ons ook nog afgaat mee te doen, dit is, ja, dit is werkelijk mooi.

Tot mijn grote vreugde heb ik nu, haast ongemerkt maar vol- en afdoende, het eerste deel van de mij gestelde vraag beantwoord. “Wat doet het gregoriaans (met) je?” luidde de vraag. En mijn antwoord gaf ik nu al: “Mooi vind ik het!” En natuurlijk zou dat ene wordeke op velerlei wijzen genuanceerd kunnen, wie weet, zelfs moeten worden. Maar tegen deze bedenking heb ik me reeds bij

voorbaat ingedekt. Ik heb de steller van de vraag (GvO) gezegd dat, wat mijn diepste zielsroerselen betreft, mijn vocabulaire nogal beperkt is. Of juist en ook wat deftiger gezegd: mijn introspectief vermogen laat veel te wensen over. Behalve “mooi” kan ik er hoogstens nog zoiets uitkrijgen als dat het mijn zinnen streelt. Maar dan rijst direct de volgende vraag: “Wélke zinnen streelt het dan?” Ik weet het niet zo precies. Is het religieus? Ethisch? Esthetisch? Intellectueel? Of een merkwaardig mengsel van dit alles, wie weet, met ook nog een animaalscheutje er in, zoals, naar men zegt, ook honden spontaan beginnen te janken bij de klanken van het *Pie Jesu* uit Fauré’s Requiem (althans, wanneer gezongen door Lucia Popp!)? “Het gaat ze (de honden dus) door merg en been”, zeggen we dan. En ik zeg: ook al ben ik misschien niet meer alléén maar dier, dat het mij evenzo vergaat. Evenwel, janken doe ik liever niet, tenminste niet ongegeneerd publiekelijk. Per slot van rekening ben ik ook nog zoiets als een mens. Dus zeg ik plechtig: “Wat móói is dat!” En wie het nog mooier weet mag het zeggen. En dan zeg ik weer: Wat hebt U dat mooi gezegd!

Wat de periode Wakelkamp betreft nog dit: die duurde slechts ongeveer twee jaar. Toen moest Wim, tot zijn en ons aller groot verdriet, om gezondheidsredenen afhaken. In die twee jaar hebben we nooit meegewerkt aan en in kerkdiensten. Wel gaven we, meest samen met het reeds genoemde, eveneens door Wim gedirigeerde Stellingwerfs Kamerkoor, vijf concerten. En meestal waren die geheel gevuld met een aandachtig en dankbaar publiek. Ik kom hier straks nog op terug, maar vermeld eerst even, dat, toen Wim zich moest terugtrekken (eind 1985), zijn schola ophield te bestaan. De

Stellingwerfse leden hebben in ieder geval nog even doorgezongen, maar ik weet niet hoe het hun en hun club verder is vergaan. De Assenaren waren al lid van een, korte tijd eerder opgerichte, Asser schola, waarvan Gerrit van Osch dirigent was. En ik werd allervriendelijkst uitgenodigd me ook daarbij aan te sluiten en zo werd ik er het eerste, maar zeker niet laatste, protestantse lid (Jeroen was intussen wegens studie uit de regio vertrokken). Voor mij was dit niet alleen een wisseling van groep en dirigent. Bij de groep-Wakelkamp stond voorop (zo heb ik het althans begrepen) het bewaren en beoefenen van een stuk religieus/cultureel erfgoed dat, met het verdwijnen van het Latijn uit de kerk, stilaan geheel teloor dreigde te gaan. De kerkelijk-liturgische context was hierbij niet van belang. Behalve voor het plezier van het wekelijks samen beoefenen van de kunst, kwamen we bijeen om concerten voor te bereiden van en voor de liefhebbers, katholiek of protestant, kerkelijk of niet-kerkelijk, diepgelovig of agnost of atheïst. Wat gechargeerd gezegd: Niet primair de liefde voor God en zijn kerk, maar de liefde voor het gregoriaans bracht ons samen.

Nu komt natuurlijk wel de vraag op: hoe zit dat dan en hoe kan dat dan? Kan b.v. een atheïst met hart en ziel aan het gregoriaans verpand zijn? Want dat is toch eigenlijk één en al gebed en lofzang tot en verkondiging van de God van Israël en Kerk? Maar kennelijk kan het! En iedereen weet het ook wel. Een aanzienlijk deel van het klassieke repertoire is van regelrecht Bijbelse oorsprong maar wordt in de concertzaal door christenen en niet-christenen samen genoten. Enige tijd geleden werd ik daar nog eens heel nadrukkelijk bij bepaald toen Ans en ik in het Concertgebouw in Amsterdam de

tweede symfonie (“Auferstehungs-symphonie”) van Mahler hoorden (of beter: meebeleefden). Zelden had ik in een kerkdienst een zó intens gevoel van samen-iets-beleven als die zondagmiddag in die “neutrale”omgeving. Tenslotte kwam er natuurlijk wel een daverend applaus, geschreeuw zelfs, maar het duurde even en het kwam na enige tijd van stilte wat aarzelend op gang alsof iedereen dacht: “Wat doen we nou?”. Wat was dat? Religieus sentiment? Esthetisch genot? Weemoed? Verlangen? Was het de nagalm van: “Der Mensch liegt in grösster Not! Der Mensch liegt in grösster Pein!”? Of van: “O Glaube! Du warst nicht umsonst geboren, hast nicht umsonst gelebt, gelitten!”? Geen idee. Wellicht was voor velen de religieuze inwerking ervan niet groter of kleiner dan bij het aanhoren van het “heidense” stervenslied van Dido in Purcell’s Dido en Aeneas. Maar gelovig of ongelovig, blijkbaar grijpt het een mens aan, zoals in de liturgie van Goede Vrijdag het “Hagios o Theos, Hagios Ischyros, Hagios Athanatos eleison hymas” menig mens onweerstaanbaar aangrijpt. En het lijkt me minstens voorbarig wanneer een kerk zulke emoties annexeert of zich rijk rekent met een triomfantelijk: “Zie je wel dat ieder mens uiteindelijk niet los is van onze God!”. Gaat het hier misschien om oergeluiden en oerbelevingen, die dieper gaan dan zelfs het geloof in een god of in de goden of in de afgoden?

Ik ben me er van bewust, dat deze laatste opmerkingen vooralsnog min of meer losse flodders zijn, die samen nog geen doorwrocht betoog vormen. Maar het mag duidelijk zijn, dat een gezelschap liefhebbers van het gregoriaans iets anders is dan een kerkelijke schola. Met deze laatste zal men op z’n tijd ook wel

eens een concert buiten een religieus kerkelijke context willen geven en van de leden mag aangenomen worden, dat zij ook liefhebbers zijn van het gregoriaans. Maar vóór al gaat het hier om de dienst in en aan de kerkgemeenschap en meestal zal dat wel de R.K.-kerkgemeenschap zijn. Geheel sprekend voor mijzelf mag ik zeggen, dat ik op een aantal zon- en feestdagen in het jaar volgaarne tot die dienst bereid ben, al was het alleen al omdat ik aldus gelegenheid heb om mijn “hobby” uit te oefenen En al ben ik niet zo sacramentgevoelig, ik neem ook deel aan de communie, want ik vind het vreemd om, nadat we toch samen onze bijdrage in de dienst voorbereid en vervolgens ook ingebracht hebben (tot en met het zingen van het Agnus Dei !!) op dit moment als zittenblijver me af- en uit te zonderen van mijn medescholisten. Maar ik ben me ervan bewust, dat het eigenlijk niet hóórt. Er zit in de kerkelijke regels iets van (ik formuleer het maar zo positief mogelijk): “Je bent, als je wilt, hartelijk welkom in de kerkgemeenschap; je mag er helemaal bij horen; maar spreek je er dan ook duidelijk over uit, dat je het wilt en dat de kerkgemeenschap op je mag rekenen. En dat niet alleen als er toevallig een “Latijnse” kerkdienst is, maar ook daarbuiten, want communiceren mag nooit vrijblijvend zijn!” En eerlijk gezegd: helemáál onredelijk vind ik deze redenering niet.

Hoe het ook zij, zowel in Assen als in Roden, waar ik sinds enige jaren ook meezing, ben ik allang niet meer één van de weinige niet-katholieken. Neuzen tel ik niet en nog minder kan ik in harten kijken; maar ik schat dat de verhouding rk/niet-rk zo langzamerhand ongeveer 50/50 ligt. Tegelijkertijd vang ik zo hier en daar op, dat in de RKK “van boven-

af" er steeds nadrukkelijker op gewezen wordt, dat regels er zijn om in acht genomen te worden. Of men daar nu zo verstandig of tactisch aan doet weet ik niet; nog minder, of het Gode welgevallig is. In ieder geval ervaar ik mijn deelname aan de communie als etwat dubieus. En soms denk ik met enige weemoed terug aan de "ongecompliceerde" concerten uit mijn vroegste gregoriaanse tijd. Of het gregoriaans dan misschien een alternatief onderdak kan krijgen in de protestantse Kerk? Ik ken wat dat betreft alleen de situatie in de eigen regio een beetje. Daar worden inderdaad zo af en toe hier en daar protestantse kerkdiensten gehouden m.m.v. de Asser of Rolder schola. Te bedenken is hierbij dat het meestal plaatsen betreft, waar één onzer leden tevens protestants dominee is: Roderwolde (ds Martin de Heer, 1 x per jaar), Assen (in de Adventskerk, ds Wim van Gemert, in april, na een langdurige onderbreking. voor het eerst weer) en Groningen (in de Nieuwe kerk, waar ik tussen 1990-1997 de Asser schola mocht meenemen in zgn. cantatediensten). Ik meen dat dit in het algemeen stijlvolle diensten waren, die de vergelijking met wat de scholae in katholieke diensten gewend zijn, goed kunnen doorstaan; al was het alleen al omdat deze protestantse predikheren in

verkondiging of overdenking een verbinding plegen te leggen met de door de schola gezongen psalmen en gezangen, zodat het geheel ook voor het volk een duidelijke samenhang krijgt. Op deze diensten kregen wij reacties van goed tot enthousiast; of, wat voorzichtiger gezegd: de reacties, die wij hóórdén, waren lovend. Toch, hoewel deze happenings nu al zo'n 20 jaar plaats hebben in deze contreien is het zeker niet zo dat onze scholae de vraag vanuit protestantse kerken niet meer aankunnen. En een invoering van de latijnse liturgie zit er, denk ik, bij de PKN niet in.

Tenslotte een, in het voorgaande al een beetje voorbereide suggestie: het zou, denk ik, ook voor de toekomst van het gregoriaans, geen kwaad kunnen, wanneer de scholae, behalve op het kerke-werk, zich, meer dan tot nog toe, ook richten op wat buiten kerkelijk verband ligt. Er zouden wel eens meer (potentiële) liefhebbers van het gregoriaans kunnen zijn dan alleen de reguliere kerkgangers, van wie trouwens ook nog de vraag is hoe velen (of ook hoe weinigen?) hunner van het gregoriaans echt "gediend" zijn. Want ja, het gregoriaans is mooi! Héél mooi! Zo mooi, dat het, wie weet, zelfs onze kerken overleeft.

Daan Suurmond (1932) studeerde theologie aan de VU in Amsterdam (1951-1957). Vervolgens was hij predikant (Geref., nu PKN) in Vleuten-De Meern, Purmerend en Smilde. In 1980 ging hij op eigen verzoek met vervroegd emeritaat, waarna hij psychologie studeerde aan de RU Groningen (1980-1986). Sindsdien is hij her en der psychologisch en/of pastoraal klusjesman, de laatste jaren min of meer rustend. Hij zingt mee in de scholae van Assen en Roden.

Dit is eerste deel van een artikel waarin de auteur bovengenoemde restituties ter discussie stelt. De rest van het artikel verschijnt in de volgende aflevering.

1. Vijf perioden vóór de Renaissance

In een vorig artikel heb ik betoogd dat er vóór de Renaissance zeker vijf perioden moeten worden onderscheiden in de overlevering van het gregoriaans.¹ Ik

beargumenteerde bovendien dat het gregoriaans in elk van deze perioden van een heel ander karakter moet zijn geweest:

1	standaardisatie van de grote liturgische vormen: 400-800
2	standaardisatie van de zangteksten: 600-1000
3	standaardisatie van de melodieën: 800-1200
4	standaardisatie van stijl en ornamentiek: 1000-1400
5	standaardisatie van het muziekschrift: 1200-1600

Als het er om gaat het "oorspronkelijk" gregoriaans te reconstrueren, dan zou men zich tot enige plaats op enig moment in een van deze perioden moeten wenden. Welke periode men daarbij als uitgangspunt neemt hangt mede af van hoe men "oorsprong" en "gregoriaans" wil definiëren.

Als men de eerste periode als uitgangspunt neemt, lijkt het aannemelijk dat men zich in mondelinge improviserende tradities moet verdiepen. Men komt dan al snel uit op ook vandaag nog bestaande en met het gregoriaans verwante tradities op de Balkan, in Turkije, India, Zuid-Egypte en elders. Hoe goed men een dergelijke onderneming ook zal voltooien, het is op voorhand duidelijk dat elke reconstructie van het gregoriaans op een dergelijke basis hoogst speculatief zal zijn.

Als men de tweede periode als uitgangs-

punt neemt is er in ieder geval duidelijkheid over de zangteksten. Voor de melodieën zal men behalve gregoriaanse handschriften ook Oudromeinse, ambrosiaanse en andere verwante tradities moeten raadplegen. Het lijkt immers duidelijk dat het repertoire uit die periode het midden moet hebben gehouden tussen gregoriaans en Oudromeins.² Hoe een dergelijke onderneming er ook uit zal zien, ook hier is het op voorhand duidelijk dat het resultaat speculatief zal zijn.

Voor de derde periode zijn niet alleen de zangteksten duidelijk, maar ook de melodische contouren. Maar omdat de melodische bronnen uit deze periode adia-stematisch zijn en de precieze toonhoogten dus niet leesbaar zijn, zijn er ook bronnen uit de vierde en mogelijk ook uit de vijfde periode nodig. Daarin worden immers wel precieze toonhoogten gegeven en deze bronnen lijken bo-

vendien tot in de kleinste details overeen te komen met de bronnen uit de derde periode. Omdat voor een bepaald gezang de verschillende handschriften uit die latere perioden op details verschillende toonhoogten en verschillende aantallen noten geven, zal er voor een dergelijk project een keuze uit die handschriften gemaakt moeten worden. Dat betekent dat er geïnterpreteerd moet worden. Elke reconstructie van gregoriaans uit de derde periode zal dus ook, hoewel veel minder dan uit de eerste en tweede, speculatief zijn.

Voor de vierde periode lijkt men zich te kunnen beperken tot unieke handschriften. In deze periode zijn immers niet alleen de teksten, maar ook de precieze melodieën in afzonderlijke handschriften vastgelegd. Omdat er tussen de melodieën van de verschillende handschriften uit deze periode allerlei kleinere en grotere verschillen bestaan, kunnen deze handschriften in wezen echter slechts lokale tradities vertegenwoordigen. Bovendien bestaat er daarnaast onduidelijkheid over de interpretatie van de specifieke muzieknotatie. Hoewel de verschillende notaties in de verschillende handschriften de neerslag lijken van verschillen in stijl en ornamentiek, is de precieze betekenis van alle details niet duidelijk. Het speculatieve element voor de vierde periode schuilt voor een belangrijk deel in de interpretatie van uitvoeringsaspecten.

Voor de vijfde periode kan men zich eveneens beperken tot unieke handschriften. Voor deze periode lijkt er over de meeste aspecten van het repertoire meer duidelijkheid te bestaan. Het is dan ook vooral deze periode die de basis heeft gelegd voor de meest gangbare opvattingen over gregoriaanse uitvoe-

ringspraktijk. Het is niet voor niets dat het kwadraatschrift dat in de uitgaven van de monniken van Solesmes wordt gebruikt juist aan deze periode is ontleend.³

2. Drie grote projecten

In de Renaissance werd er drastisch gesnoeid in het gregoriaans. Op grond van het concilie van Trente (1545-1563) verscheen in 1625 de zogenaamde Medicea-editie van de misgezangen. Daarin waren alle lange melisma's verwijderd en voor zover er melisma's bewaard bleven werden die verplaatst naar het woordaccent van het Latijn der humanisten. Het gehele idioom werd aangepast aan dat van de polyfonie van die tijd. Voor zover het gregoriaans nog gezongen werd bestonden er sindsdien verschillende tradities naast elkaar.

In de negentiende eeuw ontstonden er verschillende pogingen om het gregoriaans van vóór de Renaissance te herstellen. Het meest succesvol daarvan werd het project van de benedictijnen van Solesmes. De monniken wilden het gregoriaans herstellen naar de oudste, tiende-eeuwse bronnen. In hun streven om pauselijke goedkeuring voor hun uitgaven te krijgen, zetten ze met facsimile-uitgaven van de oudste handschriften een heuse "engin de guerre" in tegen hun concurrent, de uitgever Pustet uit Regensburg. Pustet baseerde zich juist op de Medicea-uitgave die ze toedichtten aan de componist Palestrina (1525-1594). Uiteindelijk heeft Solesmes deze strijd in 1904 gewonnen. Vermaard werden de uitgaven van het *Liber Usualis* (1896-1964) en het *Graduale Romanum* (1908). Op grond van de liturgievernieuwing van het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) werd dit graduale in 1974 opnieuw uitgegeven.

De gezangen bleven ongewijzigd; ze werden alleen anders gerangschikt en veel neo-gregoriaanse gezangen werden verwijderd. Dit laatste boek is nog steeds toonaangevend voor de misgezangen.

Uitgangspunt voor het project van Solesmes was het zogenaamde principe van Solesmes dat door de eerste abt, Prosper Guéranger (1805-1875) halverwege de negentiende eeuw werd geformuleerd als: "Wanneer verschillende handschriften uit verschillende tijden en plaatsen dezelfde melodie geven, dan kun je er zeker van zijn dat je de gregoriaanse frase te pakken hebt." Op grond van dit principe werden van alle relevante gezangen de melodieën uit verschillende handschriften onder elkaar op grote tableaux uitgeschreven. In hoofdlijn kwamen al die melodieën met elkaar overeen. Maar soms gaf een enkel handschrift een si waar de meeste anderen een do gaven, of omgekeerd. Ook gaf een enkel handschrift soms op een bepaalde plaats één noot meer (of juist minder) dan de meeste andere; bijvoorbeeld do-fa-mi in plaats van fa-mi. Incidenteel waren er ook grotere verschillen tussen de handschriften. De meest voorkomende melodische varianten vormden vervolgens samen de veronderstelde originele melodie die in de uitgaven belandde.

Al vroeg werd de geldigheid van het principe van Solesmes in twijfel getrokken. In 1931 toonde René-Jean Hesbert aan dat met name een handschrift uit Beneventum op bepaalde details beter aansloot bij het tiende-eeuws adiastematisch *graduale* van Einsiedeln.⁴ Waar in Einsiedeln de letter e [equaliter = gelijke toonhoogte] tussen twee neumen stond geschreven, gaf Beneventum in tegen-

stelling tot andere handschriften ook vrijwel altijd feitelijk twee keer dezelfde toonhoogte.

Op grond van dergelijke bevindingen werd de noodzaak gevoeld om een kritische editie van het *Graduale Romanum* te maken. Dit tweede grote project werd eveneens door de monniken van Solesmes uitgevoerd. Op grond van 100 variantplaatsen van de tweede soort die in de tableaux tot uiting kwamen werden in een eerste ronde 371 handschriften met elkaar vergeleken. Daaruit resulteerden 33 handschriften die in een tweede ronde op 310 variantplaatsen met elkaar werden vergeleken. Hieruit volgden tien handschriftfamilies die niet verder tot één bron konden worden herleid. Daarmee was het project voor een kritisch *graduale* in feite mislukt; in plaats van één oertekst, bleken er tien te zijn. Het project werd dan ook niet voltooid. Van de geplande vijf delen van het *Graduel romain: Édition critique par les moines de Solesmes* zijn de inleiding (I), de kritische versie van de zangteksten (III) en de beoogde kritische editie van de gezangen (V) nooit verschenen. Alleen de beschrijving van 440 handschriften (II, 1957), de vergelijking daarvan (IV-i, 1960) en de genealogische verbanden daartussen (IV-ii, 1962) werden gepubliceerd.

In de tijd dat het *Graduel critique* verscheen doceerde Eugène Cardine (1905-1988), monnik van Solesmes, aan het pauselijk instituut voor de kerkmuziek in Rome. Cardine maakte studie van de tiende-eeuwse adiastematische notatievormen, met name die van Sankt Gallen. Uit deze studie resulteerde de zogenaamde semiologische uitvoeringspraktijk.

Ps. 91, 2. 3

GR. V
MRBCKS

B

O-num est * confi-té-ri Dó-mi-
no et psál-le-re nō-mi-ni tu o,
Al-tis-si-me. V. Ad
annūnti-án-dūm mā-ne
mí-se-ri-cór-di-am tu-
am, et vé-ri-tá-tem tu- am
pér no-ctem.

afb. 1 Bonum est confiteri, Graduale Triplex

In 1966 verscheen het *Graduel neumé*; een uitgave van Cardine's prive exemplaar van het *Graduale Romanum* van 1908. Daarin had hij bij alle relevante gezangen de Sankt Gallen neumen overgeschreven en daarnaast allerlei verwijzingen naar parallelplaatsen aangebracht. De studie *Semiologia Gregoriana* (1968) vormt de theoretische basis voor zijn semiologische interpretatie. Het succes van zijn werk leidde in 1979 tot de uitgave van het *Graduale Triplex* (afbeelding 1); een heruitgave van het *Graduale Romanum* van 1974 met daarin een systematische transcriptie van de tiende-eeuwse neumen uit het handschrift Laon 239 boven het kwadraatschrift, en de belangrijkste Sankt-Gallenhandschriften onder het kwadraatschrift. In Cardine's interpretatie zijn de tiende-eeuwse tekens

bepalend geworden voor toonduur en tekstexpressie van het gregoriaans.

De inzichten van Cardine en zijn leerlingen hebben school gemaakt. Zijn semiologische interpretatie is aan het einde van de twintigste eeuw zelfs mainstream geworden. Sinds 1985 kreeg de semiologische beweging onder meer vorm in de *Beiträge zur Gregorianik*. Daarin verschenen vele artikelen over retorische aspecten van het gregoriaans die zijn gebaseerd op vergelijking van muzieknotaties in tiende-eeuwse handschriften.

Hoewel de semiologische interpretatie vooral over de uitvoeringspraktijk gaat, zijn er ook opvattingen over melodische reconstructie mee verbonden. Om beter aan te sluiten bij de tiende-eeuwse notaties zouden er allerlei correcties op de

1

Grad.
v.

B O- NUM est * con-fi-té- ri Dó-mi- no:

2 3

et psál-le-re nó- mi-ni tu- o, Al-tís-

4 5

si-me. ŷ. Ad annun-ti- án- dum

ma-ne mi- se-ri- cór-

di- am tu- am, et ve-ri-tá-tem

tu- am * per no- ctem.

6

afb. 2 Bonum est confiteri, restitutie van de Beiträge⁵

melodieën van het *Graduale Romanum* moeten worden aangebracht. Sinds 1996 worden deze correcties, zogenaamde restituties, uitgegeven in de *Beiträge*.

In feite vormen de restituties van de semiologen het derde grote project dat een (meest) kritische uitgave van het misproprium beoogt te produceren. In al deze projecten zijn de oudste, tiende-eeuwse adiastematische handschriften doorslaggevend; dáárvan wilde men de melodieën herstellen. En omdat daarin geen precieze toonhoogten leesbaar zijn beperkt géén van de drie projecten zich tot slechts één handschrift of één periode. Omdat er geen autograaf bewaard is gebleven, moest men door de vele handschriften heen, via methoden van tekstkritiek tot een reconstructie van het veronderstelde origineel proberen te komen.

In het derde project, de restituties van de *Beiträge*, wordt in feite één van de tien families van het *Graduel critique* verder uitgewerkt: Sankt Gallen. Niet zonder reden worden daarvoor door de semiolo-

gen vier adiastematische handschriften met Sankt Gallen-neumen het belangrijkste gevonden: Cantatorium, Einsiedeln, Bamberg en Sankt-Gallen 339. Daarnaast spelen ook de tiende-eeuwse adiastematische handschriften Laon 239 en Chartres 47 een belangrijke rol. Voor de toonhoogten van de restituties spelen zeven diastematische handschriften uit de elfde, twaalfde en dertiende eeuw de hoofdrol, in volgorde van belangrijkheid: Beneventum, Albi, Saint-Yrieix, Klosterneuburg, Dijon, Rouen en Verdun.⁶ Een team van vooral Duitse specialisten heeft zo de afgelopen veertien jaar 414 propriumgezangen, ongeveer de helft van het *Graduale Romanum*, opnieuw uitgegeven in de *Beiträge zur Gregorianik*: 81 introitussen, 69 graduales, 78 alleluia's, 19 tractussen, 63 offertoria, 100 communios, 3 antifonen en 1 responsorium. Ook de monniken van Solesmes hebben zich bij monde van Daniel Saulnier bekeerd tot de restituties van de semiologen.⁷ (zie afbeelding 2)

NOTEN

¹ *Tijdschrift voor gregoriaans* 34 (2009) 115-120

² James McKinnon, *The Advent Project. The Later-Seventh-Century Creation of the Roman Mass Proper* (2000) 375-403

³ Joseph Pothier, *Les Mélodies grégoriennes d'après la tradition* (1880) 31-96

⁴ *Paléographie Musicale* 14 (1931)

⁵ *Beiträge zur Gregorianik* 39 (2005) 30

⁶ Ik verwijst naar de handschriften met deze namen. Voor depots zie: *Beiträge zur Gregorianik* 21 (1996) 9

⁷ *Beiträge zur Gregorianik* 30 (2000) 33-42

Geert Maessen voltooide studies bouwkunde en filosofie. Hij produceert voor mensen met een leeshandicap partituren in aangepaste leesvormen. In 1996 bedacht hij voor het gregoriaans de niet-interpreterende Fluxus-notatie (Sankt Gallen op lijnen) waarmee zijn ensemble Gregoriana sinds 2002 diensten en concerten verzorgt. Zie: www.gregoriana.nl

Hebdomada vigesima tertia, drieëntwintigste zondag door het jaar, C-jaar

De lezingen confronteren ons met te slechten barrières die we tegenkomen op onze zoektocht naar het eeuwig ware, de Eeuwige. Zoals Wijsheid: *wij begrijpen amper de dingen van deze wereld ... hoe zouden wij dan het hemelse verstaan?* Paulus is heel concreet-sociaal bezig, probeert met alle macht een weggelopen slaaf weer bij diens heer, Filemon, een bekeerling van Paulus, teruggeplaatst te krijgen *als veel meer dan slaaf, als een geliefde broeder* en stelt in zijn ijver om mensen onderling te binden, daarbij hun vriendschap in de waagschaal: *als gij u dus met mij verbonden voelt, heet hem dan welkom zoals ge het mij zoudt doen.* En Jezus zelf is nóg concreter en radicaler: *zo kan niemand van u mijn leerling zijn als hij zich niet losmaakt van al wat hij bezit.*

De gebeden vragen om de *ware vrijheid*, om *groei in onderlinge eensgezindheid* en om *voor altijd te mogen delen in het leven van Christus*. Ook de gezangen laten dat bidden om steun horen, want *Gij zijt onze God*.

De **introitus** bestaat uit slechts twee keer twee korte halfzinnen, maar met een bevlogen gang die door de hele toonladder heen schiet: 'één volmaakte beweging', zegt Dom Boer. Meteen in het begin de sprong van grondtoon naar de dominant, in de hoofdkleuren dus, op het sleutelwoord *iustus*, rechtvaardig. En vervolgens eindigen de halfzinnen telkens hoger, op fa, la, hoge re (mi) en tenslotte, met die genadige, vertrouw-

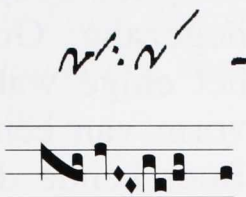
volle woorden *secundum misericordiam tuam*, helemaal terug naar de lage re. De eerste zin is stellend: Gij zijt rechtvaardig, Heer. De tweede buigt de blik omhoog naar de rechter: en uw oordeel is juist. Op nog hogere toon klinkt de smeekbede van 'uw slaaf', *servo tuo*, met volle kracht op die laatste klinker. En het laatste woord is aan de barmhartigheid in een vlotte, totale ontspanning en overgave.

En afgewisseld met psalmodie horen we in de overal terugkerende hoofdkleuren *iustus*, die noodkreet van *tuo* en tenslotte *misericordia*: zoals we u kennen: barmhartig, recht doend, altijd aan onze kant.

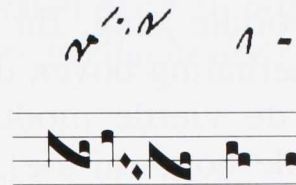
Het **graduale** zal velen doen denken aan dat van de Dodenmis. De melodie is een vast stramien waarop ooit de solist min of meer à l'improviste de tekst zong. Dom Boer heeft een heel schema gemaakt van veertien dergelijke gradualia, waaruit mooi is af te lezen hoezeer deze zeer oude zang is gemodelleerd naar de psalmodie. Het betreft altijd twee verzen, het eerste (dat altijd afsluitend als een respons herhaald wordt) voor het koor, het tweede voor de solist, beide bestaand uit twee zinnen en die weer uit een vóór- en nazin: in totaal dus acht halfzinnen. Alle acht hebben een aanhef, een stukje recitatief (in de vóórzinnen vaak op één toon, in de nazinnen meer versierd) en een flexa, bestaande uit een in lengte variabele notensliert zoals we die ook kennen uit de oude gezangen van het (christelijke, Joodse en Moham-

een voorbeeld van invloed van de tekst op de melodie
in graduales van de tweede modus:

het eind van de aanhef
paroxytonon

proparoxytonon

27 (A summo) caelo
520 (Dispersit,) dedit
427 (In omnem) terram
101 (Ab occultis) meis

72 (Angelis) suis
510 (Iustus ut palma flo-) rebit:
670 (Requiem ae-) ternam

30 (In sole) posuit
347 (Domine re-) fugium
33 (Excita,) Domine,

428 (Nimis hono-) ra-ti sunt

medaanse) Midden-Oosten. Die flexa's hebben naargelang hun plaats in het geheel een andere functie, naam en (dus vaak ook) uitvoering. Dom Boer waarschuwt: 'Alvorens zo'n graduale te zingen, doet men goed zich deze elementaire dingen terdege te realiseren en pas na veelvoudige oefening zal men dezen grootsen opbouw als een volmaakte eenheid ten gehore kunnen brengen'. Door dit alles komt alle nadruk te liggen op de tekst: psalm 89/90, ook wel het gebed van Mozes, de man Gods, genoemd. Goede keus dus als meditatie na de eerste lezing uit Wijsheid.

Misschien dat voor sommige zangers/luisteraars van dit **alleluia** zoals bij het voorgaande graduale iets uit de Dodenmis meeklinkt. Er is inderdaad veel verwantschap met het alleluia *De profundis clamavi*. Topspanning bij het gezang van vandaag wordt bereikt bij de roep *exaudi*, in precies dezelfde bewoording en melodie als in de Dodenmis. En zoals in de Dodenmis het *exaudi* klinkt als echo van het voorafgaande *clamavi*, zo horen we vandaag *clamor meus* in

dezelfde hoofdkleuren als het voorafgaande *exaudi*. Maar juist ook binnen (niet enkel tussen) deze gezangen treffen we parallellie aan, hoofdkenmerk van het psalmdichten. Zoals Dom Boer beschrijft: '... het vers heeft twee parallele zinnen, met beide keren de dominant-tonicaspanning, *Domine exaudi* ~ re: *orationem meam* ~ sol; *et clamor meus* ~ re: *ad te veniat* ~ sol. Het geheel zwierig, groots en vlot zingen, met het evenwicht van de psalmodie'. Na dit vers laat het herhaalde *alleluia* zich nog beter kennen: op de beginlettergrepen is het een luid roepen, en op de jubilus, het langgerekte 'a', hoor je vooral het uiten van lof en dank.

Offertorium Oravi

Als je dit gezang voor de eerste keer inoefent, lijkt het een 'gebed zonder eind'. Hoe vaker je het zingt echter, hoe meer je in de orantenhouding komt, zoals Daniel. Deze 'bevoorrechte man' - zo wordt hij aangesproken in een van zijn visioenen - vernederde zich voor God om zo inzicht te verkrijgen in de chaos van zijn tijd. En hij wordt verhoord.

Eigenlijk zou je dit offertorium moeten zingen mét de twee verzen die erbij horen¹: het geheel is een mooi voorbeeld van de tot volle (na)bloei gekomen responsoriale zang. En hoewel de melodie bij herhaling boven de beperkte omvang van de vierde modus (mi-sol) uitreikt (tot de hoge mi toe), toch blijft het een innig gebed, *oravi*, tot *Deus*, God, ingekaderd als het wordt door die responsvorm.

Dom Boer noemt de intonatie onnoemelijk mooi in zijn draaien om de grondtoon: een volmaakte weergave van de gebedshouding. Bij *Deum* gaat het omhoog naar God. *Ego Daniel* herhaalt dezelfde beweging. *Exaudi* is een krachtige inzet met een volmaakt mooi si-accent tegenover de mi-finale die weer volgen gaat. *Preces servi tui* is weer dezelfde stijl als de eerste zin, maar de finale krult nu omhoog, bereidt voor op een afwijkend vervolg. Men ziet, zegt Dom Boer, bij *illumina faciem tuam* het licht van zijn gelaat oplichten, boven zijn heiligdom: *super*, hangend bovenop de hoge do; zoals even later, op hetzelfde *super* de lage do wordt aangeroerd: boven dit volk. “De intensiteit van het gebed dat zich afspeelt tussen God en *ego Daniel*, tussen hoog en laag, wordt erdoor aangegeven”, aldus Dom Boer. Hoor hoe in het slotwoord *Deus* het bid-dend verwijlen van de ziel in God bijna

mummelend gestalte krijgt, voorbij dat hoge en lage.

Communio Vovete

Dezelfde boodschap als van het offerandegezag: Gods geweldig ingrijpen is het enige wat houvast biedt. Nu in de vorm van een processielied. Ook Dom Boer kende de handschriften, want hij waarschuwt over de eerste in kwadraatschrift geschreven neum: ‘geen salicus, maar de eerste noot verlengen’. En juist daardoor komt de gang erin, vanaf het beginwoord *vovete* via weer een werkwoord *reddite* naar *circuitu*. Die eerste zin - eerst met kleine stapjes maar bij *in circuitu* in één schrede de fa en sol bereikend - is voorbereiding op de middenzin, en Dom Boer vervolgt: ‘.... den middenzin, die hoogtepunt vormt, en die krachtig begint met *terribili*. Bij het tweede *terribili* begint het decrescendo, nahelft van den tweeden zin. Dit moet allemaal levendig en expressief gezongen worden. Na *qui aufert* make men geen enkel oponthoud’.

In de herhaalde afwisseling met de psalmodie ontstaat zo het beeld van de tempelbewegingen (*vovete*, *reddite*, *in circuitu*), zijnde de communiegang; en daar bovenuit de triomfmuziek van onze Sterke, Geduchte (*terribili*), sterker dan de machthebbers (*principum*) en heersers (*reges*).

NOOT

¹ Zie Offertoriale Triplex, Solesmes 1985, pag. 107-109.

Gerit van Osch is redacteur van dit Tijdschrift.

Op 22 maart overleed Ike de Loos. Naast al haar andere verdiensten heeft zij ook voor het Tijdschrift voor gregoriaans erg veel betekend. Zij wordt hier herdacht door Henk Rijkers en Marie-Louise Egbers.

Henk Rijkers:

In memoriam mijn nicht Ike de Loos

Op school zag ik voor het eerst zo'n stomp op een plaatje. Het was op een foto van een blootgelegde Romeinse begraafplaats: een afgebroken zuil. "Dat betekent dat er het graf van een kind onder ligt, of van een te vroeg gestorven volwassene", legde de leraar uit. Ik vond het een raar en naar symbool, dat me niet aansprak.

Naarmate je ouder wordt, meldt de dood, en ook de voortijdige dood, zich steeds vaker in je leven. En zo vult zich het

symbool van de afgebroken zuil geleidelijk met betekenis. Je begrijpt dat een zuil een steun is. Hij hoort thuis in een ensemble van andere zuilen, die gezamenlijk iets groters en mooiers dragen. Nu hij afgebroken is en afgezonderd, is hij ook onbruikbaar. Hoewel ik de symboliek nu beter kan uitleggen, treft het beeld me nog steeds als vreemd, ruw en ongerijmd. Maar ik stem er nu wel mee in, want ruw en vreemd is ook de gebeurtenis waarnaar verwezen wordt.

Op 22 maart is Ike de Loos overleden. Ze was nog maar 54. Ike was mijn nicht. Van moederszijde stammen we uit een grote katholieke familie. Als heel klein meisje onderscheidde Ike zich al door de uitstaande krans van ragfijn krulhaar, die altijd haar handelsmerk is gebleven, net zoals haar karakteristieke manier van lachen. Ik ben ruim een jaar jonger dan Ike, die binnen de familie aanvankelijk vooral optrok met mijn oudste zus Marlies, die nog torenhoge stapels pubercorrespondentie met haar heeft liggen. Pas toen Ike en ik allebei op het gymnasium zaten, trokken we meer naar elkaar toe. Dat werd nog versterkt doordat we een bovengemiddelde belangstelling deelden voor muziek. We gingen allebei nog in Utrecht studeren ook, zodat er tussen ons steeds meer raakpunten en gemeenschappelijke kennis kwamen.

Hoewel Ike muzikaal op velerlei wijze actief was en musicologie ging studeren, is haar wetenschappelijke belangstelling voor het gregoriaans pas betrekkelijk laat ontwaakt. Als alle Utrechtse musicologen volgde ze op Drift 21 het inleidingscollege Gregoriaans van Jan Boogaarts, maar ze keek meer tegen hem op als dirigent van renaissance polyfonie. Ik was zelf als amateur al lang met het gregoriaans bezig, toen zij op een dag bij mij langskwam om te vertellen dat ze bij Kees Vellekoop ging afstuderen op het fameuze handschrift UB 406. Ze zou daar een beschrijving van gaan maken. Ike wilde echter ook graag het gregoriaans actief beoefenen en vroeg me of ik daar een mogelijkheid voor wist. Het B-koor van het toenmalige Utrechts Studenten Gregoriaans Koor liet weliswaar vrouwen toe, maar hun werd bij de afsluitende uitvoering van de Donkere Metten vriendelijk doch onverbiddelijk verzocht in de kerkbankjes

plaats te nemen. Ik bracht Ike in contact met Marie-Louise Egbers, die ik rond diezelfde tijd in Breda voor het eerst had ontmoet. Uit dat contact is de Utrechtse Vrouwenschola voortgekomen.

Intussen bleek Ike geknipt te zijn voor dat wetenschappelijke werk waarop ze zich had toegelegd: de bestudering van handschriften. Ike was niet iemand van grote lijnen, maar wel van het naarstig en volhardend uitvlooien van details, waarvan ze vroeg of laat de samenhang door kreeg. Het door haar zo grondig gekende Utrechtse handschrift was ook de grondslag voor haar promotie op de “Duitse en Nederlandse muzieknootaties in de 12de en 13de eeuw” in 1996. Wetenschappelijk had zij zichzelf hiermee op de kaart gezet. In de jaren die volgden, zou haar betekenis als onderzoekster alleen maar toenemen. Op haar begrafenis bleek uit de overweldigende belangstelling van heel ‘grego’ Nederland, hoe bekend zij was geworden. Dat is des te knapper, omdat haar werk nooit bekroond is met een definitieve aanstelling in haar eigen specialisatie. Vanaf 2004 zat ze toch dicht bij haar eigen sfeer door een deeltijdbaan bij het Tilburgse Instituut voor Liturgische en Rituele Studies (ILRS) “Daarnaast deed zij veel andere dingen waar ze ook, en misschien vaak wel meer dan bij ons, haar talenten kon aanwenden” memoreerde prof. Paul Post op haar begrafenis. “Zij werkte aan het Huygens Instituut in Den Haag aan een editie van het zgn. Gruuthuse-handschrift. Ze doceerde aan het Fontys Conservatorium van Tilburg, gaf lezingen en cursussen en was vooral ook betrokken bij allerlei muziekuivoeringen. Muziek stond centraal in haar leven, of beter: in het leven van Ike en haar man Hans Lub, violist, dirigent en concertmeester.” Minder bekend

is dat Ike haar handen ook nog veelvuldig heeft laten wapperen in de thuiszorg. Zij poetste, haalde boodschappen en dronk koffie met oude mensen. Want behalve een slim, was Ike ook gewoon een erg lief iemand.

Samen met mijn zus ging ik bij Ike op ziekenbezoek in het Academisch Ziekenhuis Utrecht. Ike was toen al opgegeven door de artsen. Toch maakte ze een uitstekende indruk. “Gek he?” zei ze. “Nu zitten we gezellig met elkaar te praten en over twee, drie weken ben ik er misschien al niet meer.” Die prognose leek op dat moment nog enigszins overdreven. Toch zou ze zelfs de twee weken niet meer halen. Enkele dagen later verslechterde haar toestand. Ike werd overgebracht naar een hospice, en een week later overleed zij in de nacht van 22 maart. Hans, die de laatste weken niet van haar zijde geweken was, was ook toen bij haar. Op haar begrafenis zou hij het Egidiuslied citeren (‘waer bestu bleven, mi lanct na di, gheselle mijn...’) uit hetzelfde Gruuthuse-manuscript, waar Ike haar prestigieuze musicologisch onderzoek naar verrichtte.

Ike was niet gelovig. Bij de begrafenis zei Hans dat Ike veel respect had voor de Kerk en haar liturgie, maar dat ze ook in het aanschijn van de dood geen behoefte had gevoeld de banden met het geloof aan te halen. Ik zou het als gelovige natuurlijk mooi gevonden hebben als voor Ike op haar sterfbed een nieuw perspectief was opengegaan, maar dat dit niet gebeurd is, verbaast me niet. Het past bij haar. Ike was van nature zakelijk en praktisch gericht en heel weinig tot religie of mystiek geneigd. Aan de andere kant is het wel opvallend dat ze als musicologe bij hetzelfde gregoriaans is uitgekomen dat haar neef als liefhebberij

had opgepakt. Ike wist heel goed dat ik wel gelovig was, en dat voor mij de liturgie daarom iets anders was dan voor haar. We kibbelden daar wel eens over, maar nooit vervelend. We wisten precies waar we stonden en wat we aan elkaar hadden. In hoeverre de religieuze dimensie van het gregoriaans bij Ike een rol speelde, weet ik niet. Ik hoef het ook niet te weten. Volgens Charles Péguy bidt elke ziel een gebed dat zij zelf niet weet. Dat is een poëtische manier om te zeggen dat de verhouding van iedere mens tot God uiteindelijk een geheim blijft.

Omdat Ike geen auto reed, was ik haar ‘verhuisneef’. Telkens als ze verhuisde, belde ze mij op en vroeg ze mij een verhuisbusje voor haar te huren. Zo heb ik haar door de jaren heel wat keer verhuisd. Later kwam daar ook haar man bij, Hans Lub, die evenmin auto rijdt. Ook toen ze onderzoek deed in Leuven, en daar enige maanden een kamer betrok, heb ik haar daarheen verhuisd en weer terug. Op haar begrafenis werd Ike’s kist gedragen door haar man, haar broer en de zonen van haar twee zussen. Mij was gevraagd bij de lange tocht over het kerkhof direct achter de kist te lopen, om in te kunnen springen als het een van de dragers teveel werd. Halverwege moest ik het inderdaad van een van hen overnemen. Toen ik de kist op mijn schouder voelde drukken en Ike’s lichaam aan de andere kant van het hout zo dichtbij wist, schoot het me te binnen dat ik voor de laatste keer haar verhuisneef was. En ik dacht opnieuw terug aan de Latijnse les van lang geleden, waar ik simpele en ontroerende zinnetje leerde: *Sit terra tibi levis*. ‘Moge de aarde licht voor je zijn’, Ike. En de hemel open.

Ike

- *Utrechtse Vrouwen Schola*

Ike wilde, na de jaren Gregoriaans bij Jan Boogaarts niet meer afgewezen worden m.b.t. het zingen van het gregoriaans, omwille van haar vrouw zijn. Ze richtte in 1987 zelf een schola op: De Utrechtse Vrouwen Schola (U.V.S.) en vroeg mij als dirigent ... met hulp van bemiddelaar Henk Rijkers, haar neef. In het eerste jaar bestond de Schola louter uit musicologen.

Ike kon, met een niet fraaie stem! - perfect het gregoriaans vertolken volgens de nieuwe inzichten, in al zijn fijnzinnige

- *Tijdschrift.*

Een groot aantal jaren, (in de jaren '80 en '90) was zij een zeer actief lid van de redactie. Ike was de wetenschapper met veel ideeën en wetenschappelijke artikelen en kontakten. Ik was de musicus en regelaar met analyses van gezangen. Theo de Wit en Martien Verzijl verricht-

nuances.

Onvergetelijk is voor mij de samenstelling met haar van een Mariavespers, gebaseerd op Hoogliedteksten. Nog steeds gebruik ik hem met de Begijnhofschola.

Tussen ons wisselden spanning en ontspanning elkaar af

Ze heeft heel veel materiaal aangeleverd, niets was haar te veel. Voor mij is Ike altijd de wetenschapper gebleven en niet de muzikant of dirigent....(laatste periode bij U.V.S.)

ten veel werk met aanvullend (ook illustratief) materiaal, en gaven het Tijdschrift vorm. Dit hebben we jaren volgehouden tot Ike afscheid nam met de volgende reden: Mijn fantasie raakt uitgeput, en dus moet ik gaan.

Marcel Zijlstra nam haar rol over.

Voci Bianche uit Eindhoven zong de antifoon Zachee, festinans descende tijdens het Gregoriaans Festival in Ravenstein.

[1] Hij [Jezus] kwam in Jericho en trok door de stad. [2] Daar was een man die Zacheüs heette. Hij was oppertollenaar en hij was rijk. [3] Hij wilde wel eens zien wat Jezus voor iemand was, maar het lukte hem niet vanwege de mensenmassa, want hij was klein van stuk. [4] Daarom rende hij vooruit en krom in een moerbeivijgenboom om Hem te zien te krijgen, want Hij zou daar voorbijkomen. [5] Toen Jezus bij die plek kwam, keek Hij omhoog en zei tegen hem: 'Zacheüs, kom vlug naar beneden; vandaag moet Ik in uw huis verblijven.' [6] Hij kwam vlug naar beneden en ontving Hem met vreugde. [7] Iedereen die het zag sprak er schande van. 'Hij neemt zijn intrek bij een zondaar', zeiden ze. [8] Zacheüs richtte zich tot de Heer. 'Heer,' zei hij, 'hierbij geef ik de helft van mijn bezit aan de armen, en als ik iemand iets heb afgeperst, vergoed ik het viervoudig.' [9] Jezus zei tegen hem: 'Vandaag is er redding gekomen voor dit huis, want ook hij is een zoon van Abra-

ham. [10] De Mensenzoon is immers gekomen om te zoeken en te redden wat verloren is.' (Lucas 19).

Zacheüs was een collaborateur, althans zo moeten zijn tijdgenoten hem vrijwel zeker gezien hebben. Hij was hoofd van de tollenaars in Jericho, een stad in Judea ten Noorden van de Dode Zee. Tollenaars inden de belastingen en droegen deze af aan de overheid. Rond 30 na Christus was Jericho in Romeinse handen. Tollenaars droegen hun belastingopbrengsten dus over aan een vreemde mogendheid. Dit was geen activiteit waar je je bijzonder geliefd mee maakte. Hier komt nog bij dat in de Romeinse wereld het innen van belasting een recht was. Het was een juridisch recht dat – in principe – iedereen kon kopen. De koper garandeerde de Romeinse overheid een zekere opbrengst. Was deze opbrengst afgedragen dan stond het de belastinginspecteur vrij om voor eigen gewin de bevolking nog wat verder uit te kleden.

Wederom geen praktijk waarbij je veel vrienden maakte.

De precieze plaats van Zacheüs in dit geheel is moeilijk te bepalen. Hij was vrijwel zeker geen publicanus¹. De publicanus vervulde namelijk een officieel openbaar ambt en dit was voor een Joodse inwoner van een bezette stad vrijwel zeker een brug te ver. Zacheüs was waarschijnlijk een locale beambte die zijn werk verrichte voor de publicanus. Dat Zacheüs wel enig aanzien genoot, blijkt uit het feit dat hij hoofd van de tollenaars was en dat hij rijk was. Zijn macht was echter beperkt. Hem stonden geen machtsmiddelen zoals confiscatie en gevangenneming ter beschikking.

Zo bekleedde Zacheüs een moeilijke middenpositie. Hij werd min of meer gebruikt door de Romeinse overheid en hij werd waarschijnlijk veracht door zijn stadgenoten. Als er dan een belangrijke gast in Jericho aankomt en het volk loopt te hoop om deze te begroeten, kun je je – als je erbij wilt zijn – maar beter in een hoge vijgenboom verschuilen. Er is altijd wel iemand die nog een appeltje met je te schillen heeft. En appeltjes schil je met een mes. Daarbij was Zacheüs klein van stuk, zodat hij te midden van zijn opdringende stadgenoten kopje onder ging en niets kon zien.

Kortom, in de ogen van iedereen is Zacheüs dus een openbaar zondaar. De dagelijkse omgang met de heidenen en zijn financiële handel en wandel hebben

hem dat gemaakt. Aan de andere kant is hij ook de man met het gebroken hart. Als Jezus het woord tot hem richt, komt hij zo snel mogelijk naar beneden en ontvangt Jezus in zijn huis. Hij heeft maar weinig aanmoediging nodig. Eigenlijk is Zacheüs de ideale zondaar, een zondaar waarbij het berouw hem al tot de lippen staat. Zacheüs ontvangt Jezus met vreugde en toont zich bovendien bereid om zijn levenswandel te corrigeren. Hij geeft de helft van zijn bezit aan de armen. Ook wil hij degenen die hij geld heeft afgeperst – en dat zullen er best veel geweest zijn – het geld viervoudig teruggeven.

Dat Jezus bij Zacheüs thuis de maaltijd gebruikt, is net zo goed aanstootgevend. Hoe kan de Mensenzoon nu zonder problemen bij een notoire zondaar aanschuiven? Jezus kijkt echter naar de historische levenswandel van Zacheüs maar naar zijn toekomst. Zacheüs was verloren, maar wordt door zijn vermorzeld hart gered. Op dat moment is er heil. Hier komt nog bij dat er in de hemel meer blijdschap is over één zondaar die zich bekeert, dan over negenennegentig rechtvaardigen die geen bekering nodig hebben (Lucas 15, 7).

Liturgie van Kerkwijding

Het opmerkelijke is nu, dat de liturgie van Kerkwijding een antifoon bevat waarbij Zacheüs uitdrukkelijk ter sprake komt. Het is de benedictus-antifoon *Zachee, festinans descende* uit de Laudan.

Zachee festinans descende quia hodie in domo tua oportet me manere. At ille festinans descendit & excepit illum gaudens in domum suam. Alleluia. Hodie in hac domui salus adeo facta est aeterna. VERSUS

De antifoon Zachee festinans descende, Hartker, Cod. Sang 391, 136

Zachee, festinans descende, quia hodie in domo tua oportet me manere; at ille festinans descendit et suscepit illum gaudens in domum suam; hodie huic domui salus a deo facta est.

Zacheüs, haast je om naar beneden te komen, want vandaag wil ik graag in jouw huis verblijven; hierop haastte hij zich naar beneden en ontving hem juichend in zijn huis: vandaag heeft dit huis van Godswege heil ontvangen.

De antifoon is eenvoudig maar bezit een grote kracht. Het nadrukkelijk klinkende *hodie* (vooral de eerste maal) doet een oude Griekse oorsprong vermoeden.

De vraag rijst nu: wat doet het verhaal van Zacheüs in de liturgie van kerkwijding? Opmerkelijk is namelijk dat bij de wijding van een kerk bijna altijd het Evangelie van Zacheüs wordt gezongen.

Blijkbaar ziet de Kerk een parallel tussen het huis van God en het huis van Zacheüs. Sterker: zijn wij niet zelf Zacheüs? Stelt God voorwaarden aan een wijding? Neemt Hij pas Zijn intrek in een huis als

de bewoners op dezelfde manier van houding veranderen als Zacheüs?

Als dit zo is, laat het Evangelie een ander geluid horen dan ons moderne denken over wijding van een kerkgebouw. In ons huidige theologische denken lijkt wijding vooral een juridische aangelegenheid te zijn. Dit sacrament is in principe eenmalig. Wijding heeft een verankerde vorm, moet door een aangewezen persoon gebeuren (bisschop) en heeft een gegarandeerde geldigheid. In het Evangelie van Zacheüs gaat het echter primair over houding, intentie en actie. Zacheüs laat het niet bij een eenvoudige constatering van eigen zondigheid, maar corrigeert het door hem gedane onrecht. In sacramenteel denken waarbij *ex opere operando* de hoeksteen vormt, zijn dit zaken die maar moeilijk in een hanteerbare ritus gepast kunnen worden². Wellicht zijn ze hierom in de loop der eeuwen steeds meer uit zicht verdwenen.

NOOT

¹ De publicanus was degene die daadwerkelijk verantwoordelijk was voor de inning van de belasting en ervoor zorgde dat deze bij de keizer terecht kwamen. De publicani kwamen bijna altijd uit de Romeinse ridderstand. Keizer Augustus probeerde de verantwoordelijkheid inning van de belastingen zoveel mogelijk uit de handen van lokale personen te houden.

² De katholieke positie is dat genade het resultaat is van de sacramentele daad. Genade is niet afhankelijk van de spirituele status van de uitvoerder. Daarbij: de geldigheid van een wijding van een gebouw tot kerk is ook niet afhankelijk van de spirituele kerkgangers die hier na de wijding de liturgie gaan vieren.

Arnoud Heerings is docent gregoriaans, liturgie en muziekgeschiedenis aan het Utrechts Conservatorium en redacteur van dit tijdschrift.

Op 29 en 30 mei 2010 vond in Ravenstein het derde Nederlands Gregoriaans Festival plaats. In vier artikelen geven twee redacteuren van het Tijdschrift voor gregoriaans, Katrijn Kuypers en Gerrit van Osch, de schola-dirigente Ditty van den Berg en de voorzitter van de ACG, Anthony Zielhorst, hun indrukken weer.

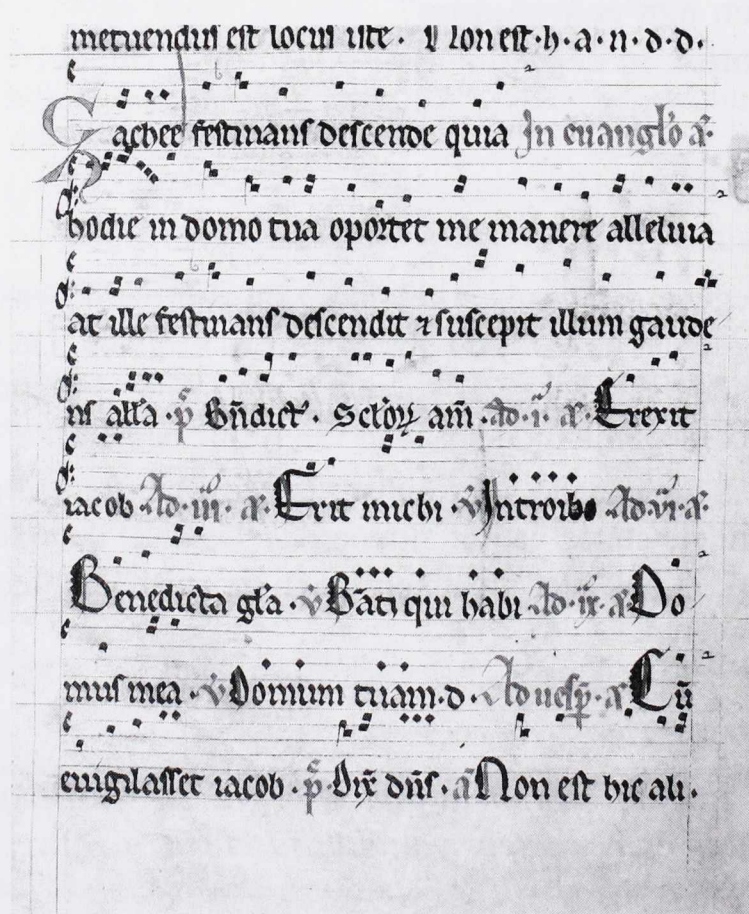
De fotos zijn gemaakt door Peter Wijnhoven.

Katrijn Kuypers: Zaterdag

Zaterdag 29 mei is een zonnige dag, het kleine stadscentrumpje van Ravenstein is druk met mensen, jong en oud, in zomerse outfit of in zwarte kledij al naar gelang hun rol op dat moment op een van de locaties van het festival.

Het thema van de vorige editie 'Gregoriaans Verrassend Jong' heeft gewerkt. Het zijn lang niet alleen grijze koppen die het festival bezoeken. Integendeel het publiek is gemeleerd en kleurrijk.

Waarschijnlijk ook omdat het thema dit keer een jong publiek aantrekt: 'Hoor ... Oost naar West', gregoriaans gecombineerd met allerlei muziekstijlen, deels uit het Nabije Oosten - waarbij het gregoriaans wonderwel aansluit - maar ook gecombineerd met een Westers symfonieorkest. En dan klinkt de eeuwenoude kerkmuziek ineens 'Oosters' of lees 'exotisch'.

Graz 273, p. 204r (bij het artikel van Heerings)

Het publiek wordt tijdens deze editie van het festival uitgedaagd om de oren wijd open te zetten. Maar meer nog hebben de scholaleden en de ‘vreemdsoortige’ ensembles op het festival het aangedurfd zich aan elkaar te wagen in ongewone combinaties. Voor iedereen is Ravenstein dit keer een ontmoeting van culturen.

Hoe zal dat gaan? Blijven we beleefd voorzichtig, komt het tot een clash of stijgen we boven ons eigen kunnen uit? Uw redacteur schrijft een impressie maar legt vooral haar oor ook te luisteren bij bezoekers, deelnemers aan de workshops en uitvoerenden.

Het thema in Ravenstein trekt nieuw publiek. Zo bezoekt Roland van Abel het festival. Hij speelt viool en altviool in het ensemble Al Farabi van Wouter Swets. Hij hoorde er via via van en probeerde nog om het ensemble in het festivalprogramma te krijgen, dat was helaas niet meer mogelijk, maar cd's verkopen van het ensemble kon nog wel. In het kleine zaaltje van het Raadhuis in Ravenstein is een gregoriaanse markt inge-

richt met boeken uit Mamelis (Vaals), tijdschriften van de Amici Cantus Gregoriani en cd's van allerlei scholae die hier hun opnames te koop willen aanbieden. Roland zit er tussen en via de ghetoblaster klinken zacht de Arabische klanken van Al Farabi. Het zet meteen de sfeer van het festival neer. Niemand hoeft zich meer af te vragen wat het thema is dit maal, met dank aan het ensemble dat zelf niet optreedt. Roland is vanochtend naar het concert van de Begijnhofschola met Bassem Alkhouri en Najib Cherradi. Hoe vond hij dat? ‘Wel mooi, maar de vermenging van de ensembles zou nog veel meer kunnen. Dit is duidelijk het resultaat van een eerste ontmoeting’. Dat klopt natuurlijk. Ondergetekende zong zelf mee en bevestigt dat er slechts twee repetities en een inzingsessie aan het concert vooraf gingen. Wouter Swets is al veel langer bezig en kan dus veel indringender muziekstijlen met elkaar integreren. Roland: ‘Het zou dan ook veel interessanter zijn om niet de confrontatie te zoeken, maar juist de verdieping in te gaan’. Dat zet meteen de toon. We zijn leuk bezig hier in het

*Begijnhofschola olv Marie-Louise Egbers met
Bassem Alkhouri, qanun, Najib Cherradi, zang en Elias Bachoura, ud*

gemoedelijke Brabantse stadje maar we staan nog aan het begin van wat misschien wel een nieuwe weg wordt in de beleving van gregoriaans. In het voorbereidingsproces naar het festival was Marie-Louise Egbers, scholaleidster van de Begijnhofschola nog voorzichtig over de toekomst van een eventuele langere samenwerking met de Syrische zanger Bassem Alkhouri, maar meteen al na de eerste gezamenlijke repetitie durfden beide partijen elkaar uit te dagen: 'Als jullie hier nou eens een bourdon onder spelen' 'Kan de schola meezingen als Najib daar een solo doet?'

Eigenlijk klikte het onmiddellijk tussen de vrouwen en de mannen. Het taalprobleem werd door de muziek meteen weggespoeld: Ze zouden muziek gaan maken samen! En hoe, het dak ging eraf in de Luciakerk.

De ontmoeting als thema ligt ook dicht bij huis. Hoewel het een Nederlands Festival heet te zijn weten onze ooster- en zuiderburen Ravenstein goed te vinden. Een mooie gelegenheid om eens te vragen hoe elders het gregoriaanse leven is. Albert Richenhagen, dirigent en organist in Keulen vertelt dat diverse scholae in Duitsland actief zijn, met name in de grotere steden. 'Kleine koor-tjes zijn er ook wel en net als hier hebben die juist problemen met optreden in de katholieke eredienst. Net alsof de priesters geen gregoriaans meer willen horen. Daar buiten wordt de muziek juist enorm gewaardeerd'. Een Duits Gregoriaans festival is er niet. Men kent elkaar toch niet zo goed. 'Stefan Klöckner, is die hier ook vandaag? Nee, ik ken hem niet maar ik zou hem graag eens ontmoeten'. Met een biertje in de hand draai ik me een kwartslag om en zie

Stefan Klöckner staan praten met zijn assistent. Het gesprek is binnen twee minuten geregeld.

Bernard Deheegher, directeur van het Gregoriaans festival in Watou in België komt aangewandeld, zichtbaar genietend van alles wat er op de dag gebeurd en de hele dynamiek op het plein bij de Lucia-kerk en het Raadhuis, het hart van het festival. Is zo'n thema als dat in Ravenstein niet iets voor Watou? 'Ik denk het niet om drie redenen. Ten eerste het is mijn specialisme niet. Ik ken er niets van. Ten tweede liggen de genres eeuwen uit elkaar en ten derde denk ik dat ik moet doen waarin ik goed ben: schoenmaker blijf bij je leest. Maar langs de andere kant. Ik zal geen nooit zeggen. Het is een geweldige publiekstrekker zo'n invalshoek en de oosterse klanken zijn erg liefelijk, dus wie weet wat het in de toekomst wordt'. Onder-tussen heeft Anthony Zielhorst zich bij het groepje gevoegd. 'Het is nooit de bedoeling geweest om in Ravenstein Watou te kopiëren. Die festivals onderscheiden zich in een heel eigen sfeer. Ravenstein is bedoeld als ontmoetingsplaats voor Nederlandse Schola's en dat gebeurt met de carrousel van doorlopende presentaties van diverse ensembles in de Nederlands Hervormde Kerk.

Het laatste middagconcert breekt aan: een presentatie van de workshops die deze dag hebben plaats gevonden. Allemaal rond het thema modaal improviseren. Marcel Zijlstra en Albert Richenhagen werkten het thema verschillend uit en ook het publiek wordt geacht mee te doen. Het is opmerkelijk dat zoveel mensen hun schroom overwinnen en mooie solo's ten beste geven. En dat na maar een uurtje oefenen.

Welke schola herkent zichzelf?

Na het succes van het experiment met jazz en gregoriaans van het vorige festival, is nu gekozen voor een workshop modaal improviseren met de saxofoon. Daar komen opvallend veel professionals op af. Siem Groot die ons heeft benadrukt dat dit jaar het ‘zingen op je oren’ centraal staat, laat zich van zijn beste kant horen.

Ondertussen is de ontmoeting, het is al wat later op de dag geworden, verplaatst naar de diverse cafés en restaurantjes op de markt. De mannen van het Gregoriaans Koor Utrecht zitten aan het bier, elders klinkt een gulle lach: Eugene Liven d’Abelardo. Nieuwe bezoekers lopen het stadje binnen voor het avondconcert, van jong tot oud allemaal herkenbaar aan het groene programmaboekje. Wat vindt u van het festival, mevrouw? ‘Mooi, ik had nog nooit gregoriaans gehoord, een vriendin nam mij mee, die heeft er verstand van, maar ik vind het wel heel mooi, hoor’.

Gregoriaans kan heel goed met een bier-tje erbij, of een glas wijn. Tussen de passanten en deelnemers zit een vaste gast,

bezoeker van Ravenstein van het eerste uur; Herman Finkers. Hij maakt graag even tijd voor een gesprekje over het festival, maar ook over het laatste nieuws, we praten bij over het plotselinge overlijden van Ike de Loos, een gemis voor de hele gregoriaanse wereld. ‘Hoe ken je haar dan?’ en dan volgt Hermans gregoriaans curriculum vitae, misschien eens uit te werken in een echt interview. Het is heel wat. ‘Je reist heel wat af om cursussen te volgen’. ‘Tot en met een cursus in de Pyreneeën. Ik reis voor het gregoriaans verder dan voor mijn werk. Het is als cabaretier toch al opmerkelijk dat ik met mijn accent buiten Almelo zoveel aan de slag kan, wat dat betreft is de taal van de muziek veel universeler’. ‘Wat doe je nu met gregoriaans?’ ‘Het gaat met vlagen. Momenteel heb ik weer een tournee en dan lukt het gewoon niet om zondagochtend present te zijn voor de mis om tien uur. Misschien moet de kerk maar eens diensten op zondagmiddag organiseren, dan kan ik wel komen. Maar ook repetities op vrijdagavond zijn niet te doen met mijn werkschema. Ik denk erover dan maar zelf een schola op te rich-

ten'. Goed idee, er zijn meer mensen met dit probleem.

Het avondconcert gaat beginnen. Een verslag daarvan vindt u elders in het Tijdschrift. Uw redacteur meldt zich morgen weer. Ondertussen staat de auto van de KRO nog steeds op het plein. De technici en cameramensen verzamelen

Gerrit van Osch: Zondag

Vaste tref: het weekend na Pinksteren, op Drievuldigheidszondag. We worden in de hoogmis begroet door 'onze pastoor', Mgr. dr. Alfons Kurris: "Lieve christenen, we zijn samen in deze prachtige liturgische ruimte, nog geheel binnen de sfeer van Pasen en Pinksteren". We hoorden de Introitus *Caritas Dei*, van het C-jaar (een welkome afwisseling van het gebruikelijke '*Benedicta sit*'): de liefde van God is in onze harten uitgespreid door het inwonen van zijn Geest. De homilie komt hierop terug en schildert, ter afsluiting, de geleerde bij wie alle geleerdheid over de Triniteit uit handen wordt geslagen als hij spelende kinderen ontmoet: de Geest gaat wonen in zijn hart. Laten we dus buigen voor het mysterie, voor de schoonheid. Even verrassend is de keuze van de *Schola Cantorum van het Ward-Instituut* voor de vierde mis: eens niet de achtste en toch voldoende bekend bij deze speciale gemeente.

Tegelijk vindt de oecumenische viering plaats in de N.H. kerk, uitgezonden door IKON. In dezelfde ruimte presenteren zich in de verdere loop van de dag diverse scholae: heel inspirerend zoals daar het hele gamma getoond wordt, van trouwe, vaak grijze, maar oh zo bezielde scholae (zo'n parochie mag zijn zegeningen tellen!), tot meer experimenteel, vaak ook professioneler ingestelde ensembles.

zich. De opnameploeg is toe aan een wisseling. Kees van Mechelen heeft diverse mensen geïnterviewd, alles is gedocumenteerd, zelfs de workshops zijn opgenomen. Blijkbaar ben ik niet de enige die het de moeite waard vindt dit festival goed te documenteren.

Onmogelijk om alles te beluisteren. Wat na twee dagen hapsnaps tot je nemen is blijven hangen, tegen die achtergrond van eerlijke ambachtelijkheid, zijn die momenten van ontroering, als het gezang gaat stromen, zoals bij het *Alleluia*-vers van een dirigente, het bijna vergeten *Libera me* door een vrouwenschola en zoveel meer.

Moeilijk uit te maken waar 'het nu eigenlijk gebeurt', in de Luciakerk (uitgenodigde gezelschappen), het stadhuis (workshops, informatiestands, koffie-en-zopietent) of de N.H. kerk. De waarheid ligt er weer eens tussenin, bijna letterlijk: op straat, op het plein of wachtend tot de deur opengaat en er juist de kans ontstaat op een opening naar een anonieme medebezoeker.

In het kader van het thema *Hoor... Oost naast West* konden we gisteren al nabeleven welk een ongewis avontuur de organisatoren aangingen door gevestigde ensembles een sparring partner uit het Midden-Oosten in de schoot (of in de maag?) te werpen met de opdracht samen het programma te 'maken'. Soms kreeg je twee concerten naast elkaar, soms stond er een amalgaam van verrassende contrasten die tóch samengaan, en af en toe bloeit er échte interactie op. Zo ook vandaag. Voor wie *Trio Gregoriana* kent, hoeft het geen verrassing te zijn dat ge-

noemde legering hier het gemakkelijkst tot stand komt; immers, het trad al veel vaker op met voorgangers/voorzangers uit Islam en Jodendom. Het lijkt er zelfs op dat het strottenhoofd van deze drie virtuozen er enigszins mee vergroeid is geraakt. In elk geval klonken hun offertoria, met verzen die geïmproviseerd werden door Joodse en Mohammedaanse *cantillaties*, heel overtuigend. De Ene God zal op deze Triniteitszondag heel veel liefde hebben verspreid!

Het avontuur van Oost en West kan ook heel anders lopen. Het kan zelfs helemaal fout gaan, schijnbaar! De Zweedse *Schola Gothia* is een professioneel vrouwenkwartet, dat gregoriaans en vroege polyfonie in het repertoire voert. Met *Alma redemptoris mater* vullen zij meteen al met hun stemmen en schreden de koepelkerk. Een genot om naar te luisteren en te kijken. Enige keren maken ze ruimte voor een grote groep jonge Koptische christenen uit Amsterdam-Noord. Groter contrast is nauwelijks denkbaar: alsof je belandt in een familiefeest en er ineens massaal meegezongen wordt bij bekende liedpassages. Technisch, inhoudelijk en qua repertoire zien we twee werelden. Mislukte proef? Schijnbaar slechts, want dit keer lost het publiek het zelf op, het acclameert met applaus-geluid als ware het: “dat jullie jeugdigen jullie geloof nog zó uitzingen, van de eerste eeuwen af!”. Gelukkig horen we tussen de gehumde hymnen door ook even in een korte solo van hun leermeester, hoe het zou klinken door meer gevorderde zangers. Maar de toon is gezet: zij hebben de jeugd nog.

Misschien het hoogtepunt van deze dag en in elk geval een van de twee door de organisatoren meest actief vormgegeven programmaonderdelen, is het optreden

van de *Schola Maastricht*, samen met het *Strijkorkest ‘Lundi Bleu’*. De schola: één stem, één klank, mannelijk en toch wendbaar, dan wil de melodie wel stromen. Iets wat trouwens op beide dagen bij de ‘gevestigde’ scholae wel vaker opvalt: zoals vóór en in de jaren vijftig gregoriaans à la Mocquereau in onze contreien niet ‘solesmiaans’ maar oerhollands werd gezongen, zo lijkt er momenteel een mainstream-zangwijze te (zijn) ontstaan in Nederland wat te typeren is als Hollandse semiologie. Het reliëf (en dus het stromen) wordt vooral bereikt door benadrukte noten extra te accentueren, en de siernoten wel lichter maar niet extra licht te zingen (Dat laatste dan met uitdrukkelijke uitzondering van bovengenoemd Trio).

Dan loopt het strijkorkest binnen, een wolk van jeugd. Met ook de dynamiek van de wolkenlucht: nu eens trillend mooi weer, dan gejaag en gedonder. *Fratres* van Pärt klinkt dan ook gepassioneerder dan ik althans gewend ben. Maar de slotapotheuze wordt gevormd door de opdrachtcompositie *Welle of Mercy*, van Anthony Fiumara. Je hoort wel eens zeggen: gregoriaans heeft stilte nodig om te klinken. En dat is waar, denk ik. Maar de vier Maria-antifonen beluisteren in de ‘luister’ van hemelse orkestratie, van het kaliber van engelen dus zoals Rilke (aanvang Duineser Elegien) die zag, dat is heel apart. De componist deelde in het dankbare applaus.

Vóór het slotconcert vindt er een kort maar zeer indrukwekkend gedenken plaats van Ike de Loos, de onlangs zo onverwacht en naar onze maatstaven véél te vroeg overleden wetenschapper/scholaleidster/gregorianiste. Met deelneming, door ons allen, werd in afwisseling met haar Utrechtse Vrouwen-schola het *Canticum ascensionum* (ps.

120/121) gezongen met als antifoon *Leva Ierusalem oculos, et vide potentiam regis: ecce Salvator venit solvere te a vinculo*: sla je ogen op, Jeruzalem, en zie de macht van je koning. Zie, de Heiland komt je bevrijden van je boeien. Hoe samenzang kan troosten.

En dan *Hartkeriana*: wéér die mannelijke sound, met nog meer reliëf in de articulatie dan boven aangeduid als ‘Hollandse semiologie’. Het dwingt bewondering af hoe zij met hun achten erin slagen toch gelijk te blijven in hun samenzang. Pièce de résistance vormt het *Canticum trium puerorum*: zelfs in deze bijna eindeloze afwisseling van verzen en refrein klinkt

het refrein toch telkens anders. De uitgebreide toelichting verklaart dit ten dele uit de moduswisseling die in de loop van het stuk optreedt (en kan wijzen op de hoge ouderdom ervan) en de bij sommige verzen iets uitgebreider versieringen. Toch vermoed ik dat het grotendeels de verdienste is van de professionaliteit van het octet en zijn leider. Je voelt gaandeweg iets als een vals plat, zoals je dat ook kunt ervaren bij een goed gezongen Miscanon: alsof je stiekem stijgt.

Eerlijk is eerlijk, het lange verblijf in de oven is toch wel een beproeving. En of het zo moest zijn: het begint te onwieren buiten, er voegt zich onbedoeld een zware bourdon bij de mannenstemmen.

Schola Catharina olv Heleen Keller

Ditty van den Berg - Krijger:

Het hoofdconcert door het koor Ars Nova uit Kopenhagen.

De koorleden komen energiek, zelfverzekerd en stralend glimlachend op in een goed gevulde Luciakerk: ze hebben er duidelijk zin in. Een eenstemmig begin, het offertorium *Benedictus sit*, voor het hoogfeest van de H. Drie-eenheid. Met welluidende stem zingt één van de bassen

van het koor dit gezang. Een mooie interpretatie, maar hier en daar, naar mijn smaak, iets te routineus, waardoor de religieuze lading op de achtergrond raakt. De “Western Wind Mass” van John Taverner (1495-1545) wordt prachtig vertolkt en van Thomas Tallis horen we

vervolgens één van zijn belangrijkste werken: de Klaagliederen van Jeremia, geschreven voor de Goede Week. Hierna zingt het koor een gregoriaans gezang voor de 5e dag in de Goede Week, het responsorium *Tristis est*. Opvallend is dat het koor stopt na het vers en de herhaling van de 2e helft van het respons achterwege laat.

Het hoogtepunt vormen voor mij de 4 stukken van Arvo Pärt. Glasheldere drielanken die lijken op klokken (tintinnabuli). Een zo grote zuiverheid is balsem voor de ziel, doet je als het ware opstij-

gen naar een andere dimensie: een gevoel van één zijn met alles en allen.

Na de pauze is de hoofdrol weggelegd voor de compositie *Mass in honour of Saint Caecilia* van Lou Harrison. Als luisteraar word ik heen en weer geslingerd op een prettige manier: luister ik naar gregoriaans??? O nee, dit is een hedendaagse compositie!!!!, of toch niet.....Hoor....Oost naast West, dit is de spirit in deze muziek.

Het hele concert kent een enorm hoog niveau, wat bovendien moeiteloos volgehouden wordt. Grote klasse.

Anthony Zielhorst:

Confrontatie, admiratie, inspiratie

Ravenstein stond in het laatste weekend van mei voor de derde keer volledig in het teken van het Gregoriaans. Twee dagen lang waren er concerten, presentaties, workshops rond het thema *Hoor... Oost naast West*. De aantekeningen die ik ervan maak, hebben niet betrekking op het hele festival. De presentaties in de Nederlands Hervormde Kerk van ruim twintig schola's uit het hele land moet buiten beschouwing blijven, evenals de workshops die zaterdag (improvisatie) en zondag (koorscholing en Gregoriaans met kinderen) gehouden zijn. Ik beperk me tot de concerten in de Luciakerk.

Gijs Leenaars en ondergetekende hebben een aantal schola's gevraagd om mee te werken aan het festivalthema. In Nederland wonende zangers, die wortelen in het Midden-Oosten werden aan deze schola's gekoppeld om aldus een spannend programma samen te stellen. Zo kon het Oosten geconfronteerd worden met het Westen: bestaan er overeenkomsten, kunnen gezangen over en weer worden gezongen, is de zangwijze over-

draagbaar?

Het Oost-West-idee heeft veel sterker uitgewerkt dan wij hadden verwacht. Dat bleek al onmiddellijk bij het eerste concert van de Schola Cantorum Amsterdam samen met Gregor Schäfer. De afwisseling van het Gregoriaans met de subtiële klanken van de Ud creëerde een prachtige, indringende sfeer. Marcel Zijlstra had een fraai programma samengesteld met gezangen die de confrontatie van Oost en West nadrukkelijk tot uitdrukking brengen. Gregor Schäfer plaatste er zijn serene melodieën naast. Voorbeeldig!

De Begijnhofschola o.l.v. Marie-Louise Egbers musiceerde samen met Trio Music Oriental: de Marokkaanse zanger Najib Cherradi, de Ud-speler Elias Bachoura uit Syrië en diens landgenoot Bassem Alkhouri, tenor en bespeler van de kanun, de Syrische cymbaal. In dit programma begaven de uitvoerenden zich op elkaars cultuurgrond: zangeressen uit de schola hielden zich bezig met maqamzingen: improvisaties boven een recitatief. De kanun werd bespeeld ter

afwisseling met en als begeleiding van de hymne *Urbs Jerusalem* en het Responsorium *Judaea et Jerusalem*. Juist deze muzikale ontmoeting was indrukwekkend. Er is lang over doorgepraat.

In het programma van Gregoriaans Koor Utrecht met organist Albert Richenhagen kwam een ander thema van het festival aan de orde: de improvisatie. Tijdens het korte concert demonstreerde Richenhagen zijn vakmanschap en zijn grote fantasie.. Met name de fuga die hij aan het eind speelde maakte grote indruk.

De dag werd afgesloten met een concert door Ars Nova Copenhagen o.l.v. Paul Hillier. Het koor presenteerde enkele solistisch uitgevoerde Gregoriaanse gezangen, gecombineerd met muziek van Taverner, Tallis en Pärt. In de pauze roemde het publiek de enorme kwaliteit van het koor, met name om de uitvoering van de gezangen van Pärt. Maar na de pauze kwam het *pièce de résistance* van dit schitterende programma tot klinken: de *Missa Sanctae Ceciliae* van Lou Harrison, een voornamelijk eenstemmige mis met Gregoriaanse inslag en Arabische invloeden. De afwisseling tussen deze eenstemmigheid en de schaarse meerstemmige momenten maakt deze compositie heel bijzonder. Een heerlijke avond met schitterende koorzang.

Zondagmorgen: de hoogmis met Alfons Kurris en de Schola Cantorum van het Ward-Instituut o.l.v. Cyriel Tonnaer. Een goede wisselwerking tussen priester en schola, met overigens een prachtige preek over het mysterie van de H. Drie-vuldigheid enerzijds en de rol van het Gregoriaans in de liturgie anderzijds.

Het festivalthema werd weer opgepakt in het indrukwekkende concert van Trio Gregoriana met rabbijn Ruben Bar-Ephraïm en imam Masrur Coskun. Rond het thema Moses klonken de drie tradities door elkaar met alle raakvlakken die er

zijn alsook de tegenstellingen. Het stemgebruik van de imam was herkenbaar bij Trio Gregoriana, de rust van de rabbijn vond zijn parallel in de stiltes die de imam liet vallen: de culturen hebben veel met elkaar gemeen!

Schola Maastricht o.l.v. van Hans Heykers opende het volgende concert met repertoire voor het feest van Maria ten Hemelopneming afgesloten met een Magnificat dat deels meerstemmig was. Daarna speelde strijkorkest Lundi Bleu religieus geïnspireerd repertoire: *Gregorian Chant* voor strijkorkest en Frates van Arvo Pärt met Carel den Hertog als vioolsolist. Hoogtepunt van het programma was echter de opdrachtcompositie *Welle of Mercy* van Anthony Fiumara, een compositie over de vier Maria-antifonen voor schola en strijkorkest. Sonoriteit, energie en variatie zijn de eerste gedachten die het stuk bij je oproept. Elk deel heeft een volstrekt eigen karakter, waarbij het Gregoriaans materiaal nu eens voluit gezongen wordt, dan weer verstopt aanwezig is in het strijkorkest. Voor mij was het derde deel *Alma Redemptoris Mater* / *Welle of Mercy* het hoogtepunt van de compositie omdat de Gregoriaanse melodie wonderwel aansloot bij een duet van twee tenoren op een tekst uit The Canterbury Tales van Geoffrey Chaucer. Ontroerend. Maar ook het vierde deel met het ritmisch pregnante *Salve Regina*-motief in de strijkers was zeer overtuigend. Het publiek bleef het motief na een enthousiaste applaus fluiten, zingen en neuriën bij het verlaten van de kerk. We zullen deze compositie nog vaker horen!

Een bijzondere ontmoeting vond plaats in het concert daarna. Schola Gothia o.l.v. Ulrike Heider opende met een prachtig uitgevoerde *Alma Redemptoris Mater*: rust, aandacht, mooie meerstemmigheid. Dat kenmerkte ook de Birgitta-gezangen

uit de 14^e eeuw. Het optreden van de Zweedse dames werd afgewisseld met jonge zangers uit de Koptisch Orthodoxe Kerk in Amsterdam o.l.v. Rami Lotfalla. De muziek is intrigerend, enerzijds ervaar je de eeuwenoude traditie, anderzijds voelt het gezang ook merkwaardig westers aan. Het is lastig om dat samenvloeien te omschrijven, omdat je als luisteraar nogal wordt afgeleid door de opvallende uitvoeringswijze. Het lijkt erop alsof iedereen spontaan begint te zingen en gedurende de uitvoering langzaam maar zeker naar eenstemmigheid toegaat (In octaven weliswaar omdat jongens en meisjes tegelijkertijd zingen). De begeleiding van kleine cimbalen en een triangel maakt de toonhoogte nog onbestemder. Door repertoire en uitvoeringswijze vond in dit concert plaats wat het festival thema belooft: Oost naast West.

Het slotconcert van het festival werd voorafgegaan door een kort optreden van de Utrechtse Vrouwenschola o.l.v. Jerry Korsmidt. Met hun uitvoering van psalm 121, omkaderd door de antifoon *Leva* een kolom

Jerusalem, gedachten de festivalgangers Ike de Loos, wetenschapper, koorleider en drijvende kracht achter talloze Gregoriaanse activiteiten en initiatieven, die nog pas zo kort geleden is overleden. Wij missen haar.

Het festival werd afgesloten door Hartkeriana o.l.v. Eugeen Liven d'Abelardo. Zij brachten een programma dat opgebouwd was rond het gezang van de drie jongelingen in de vuuroven. Aanvankelijk zes prachtige responsories uit de codex Hartker – de naamgever van het ensemble. Vervolgens de lezing uit het boek Daniël dat het wonder van de vuuroven beschrijft en daarna het *Canticum Trium puerorum*, de ontroerende lofzang op God en zijn schepping. Hartkeriana besloot het concert met delen uit het Bavo-officie, virtuoos uitgevoerd, weldadig in klank.

Hoor... Oost naast West was een prachtig festival met een levendige confrontatie van culturen. Velen toonden bewondering voor de schoonheid van repertoire en uitvoering, velen hebben de oren gespitst en zijn erdoor geïnspireerd.

Op internet zijn twee filmpjes te zien die tijdens het festival zijn gemaakt:

<http://www.youtube.com/watch?v=WU7N2aIhR-Q>

<http://www.youtube.com/watch?v=XmP8WCMGVGc>

1

Korte impressie van het “Engelenklankspel”, beluisterd in Kapucijnenkerk te 's-Hertogenbosch, 5 februari 2010.

Zang: Begijnhofschola Breda, o.l.v. Marie-Louise Egbers

Zang, tekst- en klankkunst: Joep Huiskamp

Beeldcompositie: Hennie van Hattum

De ene overgang na de andere: de Bossche straten in het teken en de kleuren van de naderende Carnaval; de open deur van het Kapucijnenklooster aan de Dommel; de stilte binnen van de kerk, sober gebouwd maar rijk versierd met houtsnijwerk. En dan begint die stilte te vibreren, onder de over klankkasten strelende handen van Joep Huiskamp. Na een stralend klinkende intrada door de schola, krijgen onze zintuigen een zang-, klank- en beeldspel voorgeschoteld van inderdaad engelachtige allure. Nu eens heel kosmisch, dan weer zeer intiem en altijd dat vibrerende, afgewisseld met het éclatante. Zorgvuldig gekozen en voorgedragen teksten, zowel instructief als meeslepend; een overvloed aan wondermooie afbeeldingen van engelen: wat zijn zij mooie mensen!; buizen, schalen, snaren, boventonen, de gong en af en toe een wonderschone fluit: alles wil meedoen.

Eerst krijgen we het hele scala van hemelbewoners te zien en te horen: *alle engelen, aartsengelen, vorsten, krachten, machten, wereldleiders, tronen, cherubijnen en serafijnen: looft de Bron van 'zijn', die wij ontmoeten in wat ons ontroert*, vermeldt de uitgereikte mooi verluchte tekst. En meteen erna ontmoeten we Gabriël, Michael en Rafael: *zij laten zich horen en voelen als een warm en*

beschermend gevoel. Vervolgens treden we verder naar binnen, naar omhoog, de cherubijnen en serafijnen tegemoet, *zij staan het dichtst bij het mysterie van het bestaan*. En ondertussen hebben we alleluja's, antifonen, strak geciteerde gradualia en resposoria (korte en lange) gehoord, gemengd met klanken en beelden.

Ontmoeting met een engel verandert een mens, zo laten we ons inleiden in een viertal gezangen die naar mijn persoonlijke mening/ervaring het gregoriaans en deze uitgelezen groep zangeressen het meest tot zijn recht laten komen: introïtus *Benedicite Dominum*, antifoon *Angeli eorum*, offertorium *Immittet angelus Domini* en graduale *Angelis suis*. Misschien komt dat ook door de fijnzinnige afwisseling met fluit door een der zangeressen. Deze groep verstaat de kunst om telkens weer de dynamiek van de zang verder vooruit te stuwten tot het eind toe. Dat maakt hun sound zo éclatant, dit keer mooi contrasterend met het vibrerende van de klankschalen en -kasten. Ik betrapte mij erop dat ik toch minder visueel ingesteld ben dan in dacht: ik heb veel afbeeldingen gemist. Was het toch een beetje te veel van het goede?

De afsluiting is ronduit een vondst: een viertal antifonen, van de achtste (eerste

drie) en zevende (laatste) modus, achter elkaar gezongen als betrof het één antifoon, alle het Paasgebeuren vertolkend, met dus afsluitend dat eclatante van die laatste antifoon op de authentieke toonsoort. *De Opstanding ... als spiritueel proces van bevrijding, wakker worden ... Opstaan uit onze onwetendheid en het ontdekken van ons ware zelf.*

Hiermee wordt dit concert vol synestetische

ervaringen een multimediale cantateviering, een muzikale meditatie, een concertante viering en met de vele duidingen ook een muzikale catechese. Ik stel me zo voor dat vroeger in de jonge kerk de catechumenen/doopleerlingen hieraan een fraaie leerschool zouden hebben gehad. Zó jong kan de kerk, vanaf het koor of het podium, dus zijn!

GvO

2.

Verwijzing naar Gregoriusblad 2010-01

De hoofdredactionele column stelt zich op tegenover een al te rigide, bijna juridische benadering van de liturgie: *als we de regels maar goed toepassen, dan is de liturgie in orde.* Martin Hoondert verwijst naar het document *Musicam sacram* en de instructie over de liturgische muziek van 1976 die vorig jaar door de Nationale Raad voor Liturgie opnieuw werd uitgegeven en stelt vast: *Voorstanders van het gregoriaans en de polyfonie én de voorstanders van zang in de volkstaal komen beiden in de tekst aan het woord. Een dergelijk compromis kunnen we kleurloos, onwerkbaar en zelfs irritant vinden, maar we kunnen er ook positief tegenaan kijken: de kerk daagt groepen die op het eerste gezicht tegenover elkaar staan uit om het met elkaar uit te houden. Links en rechts horen thuis in de ene kerk, dat is ware katholiciteit.*

Dezelfde hoofdredacteur geeft de aftrap van een serie artikelen over het thema: hoe klinkt de liturgische muziek in 2020? Hij behandelt enige scenario's voor een adequate liturgisch-muzikale cultuur. De huidige situatie typeert hij met het woord 'veelheid'. Daarbij tekent zich een tendens tot popularisering af, bijvoorbeeld *beat* en *easy listening*: muziek moet aan-

spreken, mag best swingen, moet niet al te hoge eisen stellen, mag ons niet vervreemden van onze dagelijkse omgang met muziek. En dat zou juist wel eens tot de nodige spanningen kunnen leiden. In een terugblik op de wijze waarop de liturgische muziek zich de afgelopen decennia heeft ontwikkeld, stelt de auteur drie kritische vragen die wellicht bouwstenen kunnen leveren voor scenario's naar de toekomst toe.

Eerstens: moeten we liturgische muziek vooral beoordelen naar de rituele functie of naar de schoonheid? Als tweede: als de eredienst het hart van het kerklied is, dan zal het bij het zoeken naar criteria voor een *repertorium* (een tendens die in binnen- en buitenland actueel is) vooral draaien om het vinden van een gemeenschappelijk 'midden': wat maakt, ongeacht de culturele stroming die het voortbracht, een lied tot kerklied? Ten derde: hanteert de liturgische muziek een eigen muzikaal idioom of staat zij in continuïteit met de momenteel gangbare muzikale stijlen?

Grondprobleem is de veelheid en is dit inderdaad een probleem of is het veeleer een crisis waar we doorheen moeten? In lijn met dit laatste alternatief tekent Hoondert een viertal scenario's: *inhoud*

(probeer te houden wat je hebt, desnoods met minder zangers en minder repertoire), *intensivering* (kies uit de veelheid een repertoire-soort en bouw dit uit, zoals Taizé, Iona, gregoriaans, Abdijboek of Emmanuël-zang), *cantoraat* en *luistercultuur* (zang door specialisten, cd's).

Anthony Zielhorst bespreekt in *Een Leven Lang Kerkmuziek* het oeuvre van Mathieu Dijker, met name vanuit diens verworteld zijn in het gregoriaans. Velen van onze lezers zullen zich hem herinneren als dirigent van het vrouwenkoor *Voci Bianche*. Het compositorische werk omvat bijna een halve eeuw en Zielhorst concludeert *dat het gregoriaans gedurende Dijkers leven een prominente plek in zijn werkwijze heeft behouden...Was het gregoriaans aanvankelijk deel van zijn polyfone aanpak, nu vormt het meer inspiratie en aanleiding tot nieuwe klanken. De geest ervan is echter een constituerend bestanddeel van Dijkers vocabulaire.*

Onder de titel *Muziek en Tijdsbeleving* behandelt Anton Vernooij de impact van muziek op mens en gemeenschap. Hij voert ons via omschrijvingen van tijd (altijd een subjectief gebeuren), ritme (vitaal zoals hartslag, ademhaling en gang) en muziek (ordening qua ritme, melodie, samenklanken, dynamiek en tempo) naar de stelling van J. Attali: *geluid en muziek vormen een sociopolitieke macht. Ten goede én ten kwade. De auteur besluit met twee illustraties in positieve richting: muziek en gemeente 'maken' elkaar en: in onze tijd van emoties en gevoelens is de rijkdom aan vormen van de beat voor jong en (steeds*

meer) oud een langzamerhand vanzelfsprekend expressiemiddel om zich vrij en onbelemmerd te uiten. Voor de op traditionele kerkmuziek ingestelde kerkganger betekent deze eigentijdse muzikale tijdgeest een leerschool tot geestelijke vernieuwing.

Het Gregoriusblad bevat steeds een interview, altijd interessant wegens de tevens actuele problemen die ter sprake komen. Zo sluit Wouter van Belle, organist St. Catharinakathedraal te Utrecht, af met een verrassend dynamische puls na zijn pessimisme geuit te hebben over *de voortdurende afbraak van parochies, het afnemende aantal priesters en gelovigen ...: Saneren heeft geen zin meer; daar is het al lang te laat voor. Investeren, dat is de enige manier om het tij te keren. En dat geldt ook voor de kerkmuziek.*

En verder verzamelde Jan Jaap Zwitser wat we weten van Jacobus Clemens non Papa, dit jaar ongeveer 500 jaren geleden geboren in onze streken. Martin Hoonderdt doet verslag van de muziek op de Katholieke Jongerendag, 8 november 2009 te 's-Hertogenbosch. Hij besluit met vier waarnemingen die fraai afgezet kunnen worden tegen zijn artikel, hierboven kort weergegeven, over toekomstige liturgische muziek: jongeren hebben geen moeite met 'strak ritueel'; zij gaan gemakkelijk mee in de sound van dat ritueel in plaats van een eigen sound te zoeken; de wijze van zingen is wél afgeleid van populaire muziek (instrumenten, stemtechniek); jongeren zingen graag muziek met een (aan)biddend karakter. Overigens werd Credo III gezongen, de beurtzang aangeduid met bekken-geroffel.

1.
“Er zijn ook jonge mensen die graag gregoriaans zingen. We wilden een fris geluid laten horen, met wat nieuw élan”. Zo introduceren enige jonge priesterstudenten van het Groot Seminarie Tiltenberg te Vogelenzang zich en hun cd. Zij zingen op hun cd LUX enige Advent- en Kerstgezangen. Zie en hoor hun site: http://www.katholiek nederland.nl/actualiteit/2009/detail_objectID697676_Fjaar2009.html
De cd is te koop: www.tiltenberg.org
2.
Om alvast te noteren in uw agenda: International Conference “Music for the office and its Sources in the Low Countries (1050-1550)”. Van 21 tot 24 augustus 2010 te Antwerpen, Congrescentrum Elzenveld, georganiseerd door de Alami-re Foundation (K.U. Leuven) in samenwerking met Laus Polyphoniae (Festival van Vlaanderen-Antwerpen).
3.
Voor wie op de hoogte wil zijn en blijven van de activiteiten rond *Gregoriaans in België*, zij verwezen naar het drie-maandelijks periodiek “Centrum Gregoriaans”, Mechelen. U vindt hier aankondigingen van cursussen, gregoriaanse vieringen en Belgische abdijen waar gregoriaanse officies worden gezongen. Één bericht pikken we eruit: voor een cursus-op-maat voor beginners en gevorderden zijn er vrijblijvende (gratis) kennismakingen georganiseerd: 2/10 kathedraal Gent, 16/10 kathedraal Mechelen, 23/10 kathedraal Hasselt en 20/11 om 9.00 uur in Drongen.
Zie: www.centrumgregoriaans.be
4.
Het gregoriaans mannentrio “Gregoriana” verzorgt elke derde zaterdag van de maand in de Obrechtkerk te Amsterdam (bij Concertgebouw), meestal i.s.m. gastmusici, een concert met gregoriaans, gebaseerd op de oudste handschriften en geïnspireerd door oosterse recitatietradities. Aanvang 17.00 uur, toegang vrijwillige bijdrage.
Zie verder: www.gregoriana.nl;
www.youtube.com/lelalilu;
r.lof@chello.nl;
tel. 035-6422606.

5.

Op de website:

www.euregio-gregorianik.org

kunt u meer vernemen over de samenwerking tussen Folkwang Universität der Künste (GER), Koninklijk Conservatorium Den Haag (NL) en de Katholieke Universiteit Leuven (B). Doel: opzetten van een netwerk voor gregoriaanse scholae en hun dirigenten, voor

professionele en niet-professionele musici en voor musicologen en theologen. Concreter: organiseren van een festival te Essen op 21-22 mei 2011 ('Gregorianik & Orgel'), uitgaven handreikingen rond bepaalde thema's, docentenuitwisseling, cursussen.

6.

De Schola Cantorum van het Ward-Instituut zal de volgende diensten op-
luisteren:

03-10-2010: 10.00 uur te Geijsteren;

19-12-2010: 10.45 uur te Maastricht, koepelkerk.

Verdere informatie op:

www.scholawardinstituut.nl

7.

In de bijzondere kapel van het klooster van de zusters Franciscanessen Penitenten Recollectinen van de Onbevleete Ontvangenis te Roosendaal zullen de gregoriaanse gezangen van de hoogmis

worden verzorgd door de Schola van Amici Cantus Gregoriani, o.l.v. Gerrit Hulsink. Zondag 15 augustus a.s. om 10.00 uur.

8.

De website van de ACG is in de lucht: www.acg.nu. De ACG heeft ook weer een nieuwe neumenkaart ontwikkeld, dit keer toegespitst op de *Litterae Significa-*

tivae van St. Gallen en Laon. Een onmisbare toevoeging aan de GT-bladzijde die je zingt.

Redactioneel

	Nr.	Pag.
De Amici en de lente	2	45
Een Tridentijnse Mis	3	85
Het vuur laten branden	4	125
Sacrum Triduum	1	1

Spiritualiteit

<i>Kurvers, Rob. G. A.</i> , De eigen wereld van het gregoriaans binnen de viering van de liturgie	2	46
<i>Peters ofm, Ton</i> , Gregoriaans... wat doet 't me?	3	86
<i>Zanten, Elzemarieke van</i> , Mijn band met het gregoriaans	4	127

Liturgie

<i>Heerings, Arnoud</i> , Tridentijnse liturgie in Utrecht	4	150
--	---	-----

Uitgelezen zondag

<i>Osch G. van</i> , Praeconium Paschale "Exsultet"	1	41
<i>Osch G. van</i> , Tempus per annum, Hebdomada XXII	2	70
<i>Osch G. van</i> , Hoogfeest van Allerheiligen	3	99

Wetenschap

<i>Abeele, Hendrik vanden</i> , Middeleeuwse zangboeken – hedendaagse uitvoerders	4	143
<i>Ackermans, Franco</i> , Grillig gregoriaans (1), intr. Deus in adiutorium	2	51
<i>Ackermans, Franco</i> , Grillig gregoriaans (2)	3	92
<i>Heerings, Arnoud</i> , Het ambrosiaande postevangelium "Coenae tuae"	1	33
<i>Kuypers, Katrijn</i> , Muziek uit vrouwenkloosters op de Lünenburger Heide	4	128
<i>Maessen, Geert</i> , Hetzelfde of anders?	3	115
<i>Mannaerts, Pieter</i> , Het Augustinus-officie in het antifonarium Tsgrooten (1)	2	61
<i>Mannaerts, Pieter</i> , Het Augustinus-officie in het antifonarium Tsgrooten (2)	3	102
<i>Ouwens, Koenraad</i> , Pascha, Sacrum Triduum, Goede Week	1	2
<i>Rouwhorst, Gerard</i> , Pasen in de Syrischtalige kerken	1	12
<i>Schrama, Martijn</i> , Augustinus over de beleving van de Goede Week	1	7

Cantatevieringen

<i>Egbers, Marie-Louise</i> , Passieconcert	1	18
<i>Maessen, Geert</i> , Meditatie over het Triduum Sacrum	1	24
<i>Tromp, Ton</i> , Cantateviering	1	29

Varia

<i>Barnard, Rachel</i> , Getijdendag in de St. Bavokerk te Haarlem	3	110
<i>Barnard, Rachel</i> , Hyssop	4	140
Errata	2	84
Europa Cantat, discovery atelier gregoriaans	2	72
<i>Geneviève Massée</i> , Samedi Saint in de Waalse kerk in Utrecht	1	39

Inhoud 2008	2	74
Koetsveld OSB, zr. Hildegard, Een minnelied in de liturgie: psalm 45 (44)	2	56
Kwast, Jolanda, Helene Nolthenius: haar gregoriaanse studie (recensie)	4	136
Op de Coul, Th., Recent verschenen	2	73

Boekbespreking

Egbers, Marie- Louise, De Begijnen en haar muziek	2	67
---	---	----

Forum	1/44, 2/75
--------------	------------

Recensies/Verslagen	2/79, 3/121, 4/157
----------------------------	-----------------------

Mededelingen	1/44, 4/159
---------------------	-------------

De maart-aflevering was een themanummer met als onderwerp het Triduum Sacrum.

Zondag 4 juli
Veertiende zondag door het jaar

Zondag 11 juli
Vijftiende zondag door het jaar

Zondag 18 juli
Zestiende zondag door het jaar

Zondag 25 juli
Zeventiende zondag door het jaar

Zondag 1 augustus
Achtttiende zondag door het jaar

Vrijdag 6 augustus
Gedaanteverandering van de Heer (Feest)

Zondag 8 augustus
Negentiende zondag door het jaar

Zondag 15 augustus
Maria Tenhemelopneming (Hoogfeest)

Zondag 22 augustus
Eenentwintigste zondag door het jaar

Zondag 29 augustus
Tweeëntwintigste zondag door het jaar

Vrijdag 3 september
H. Gregorius de Grote, paus en kerkleeraar (Gedachtenis)

Zondag 5 september
Drieëntwintigste zondag door het jaar

Woensdag 8 september
Maria Geboorte (Feest)

Zondag 12 september
Vierentwintigste zondag door het jaar

Dinsdag 14 september
Kruisverheffing (Feest)

Woensdag 15 september
Onze Lieve Vrouw van Smarten (Gedachtenis)

Zondag 19 september
Vijfentwintigste zondag door het jaar

Zondag 26 september
Zesentwintigste zondag door het jaar

Spiegel <i>redactie</i>	41
Wat doet het gregoriaans mij... <i>Daan Suurmond</i>	43
Zin en onzin van de "restituties" in de Beiträge zur Gregorianik <i>Geert Maessen</i>	48
Hebdomada vigesima tertia, drieëntwintigste zondag door het jaar, C-jaar <i>Gerrit van Osch</i>	54
Ike de Loos <i>in memoriam</i>	57
Bij Zacheüs <i>Arnoud Heerings</i>	61
Nederlands Gregoriaans Festival 2010 <i>een verslag</i>	64
Verslagen	74
Mededelingen	77
INHOUDSOPGAVE 2009	79

